

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Філологічний факультет
Кафедра української літератури

**Тема війни, голодоморів і репресій
у народних оповіданнях
та її вивчення на уроках
літератури рідного краю**

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконав:

студент 6 курсу, 601 групи
спеціальності «Середня освіта
(Українська мова та
література)»

Боднарюк Андрій Петрович

Керівник:

доцент Костик В.В.

Рецензент:

доцент Маркуляк Л.В.

Національна шкала _____

Кількість балів: _____

Оцінка:

ECTS _____

До захисту допущено

на засіданні кафедри української літератури

протокол № _____ від _____ 2022р.

Завідувач кафедри _____ доц. Валентин МАЛЬЦЕВ

АНОТАЦІЯ

Боднарюк А. П. Тема війни, голодоморів і репресій у народних оповіданнях та її вивчення на уроках літератури рідного краю. Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2022. На правах рукопису.

Магістерська робота присвячена народним оповіданням про Першу і Другу світові війни, голодоморам і репресіям, колективізації та її наслідкам (поширення інфекційних та інших хвороб). Для її написання було зафіксовано чимало творів народних оповідей від старожилів Буковини і Західної України, а також використано народнопоетичні тексти, які зафіксували студенти філологічного факультету під час фольклорної практики. Вони зберігаються у фольклорному фоноархіві кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Окрім того, враховано тексти народних оповідань, які занотували на Чернівеччині Г. Дем'ян, С. Мишанич, І. Безручко, М. Зінчук та інші народознавці.

Магістерська робота містить методичні рекомендації щодо вивчення теми голодоморів на уроках літератури рідного краю на прикладі драми Івана Нагірняка «Гнат Перевесло».

Ключові слова: оповідання, війна, голодомор, колективізація, репресії, висилка, розкуркулення, хвороба, драма, Іван Нагірняк, Гнат Перевесло.

SUMMARY

Bodnaryuk A.P. The theme of war, famine and repression in folk tales and its study in the literature classes of the native region. Chernivtsi National University named after Yury Fedkovich. Chernivtsi, 2022. Copyright of the manuscript.

The master's thesis is devoted to folk tales about the First and Second World Wars, famines and repressions, collectivization and its consequences (the spread of infectious and other diseases). For its writing, many works of folk tales from the old residents of Bukovyna and Western Ukraine were recorded, as well as folk poetic texts, which were recorded by students of the philology faculty during folklore practice, were used. They are stored in the folklore phonoarchive of the Department of Ukrainian Literature of the Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University. In addition, the texts of folk tales written down in Chernivtsi region by H. Demyan, S. Myshanych, I. Bezruchko, M. Zinchuk and other folklorists have been taken into account.

The master's thesis contains methodological recommendations for studying the topic of the Holodomors in the literature classes of the native region using the example of Ivan Nagirnyak's drama "Hnat Pereveslo".

Key words: story, war, famine, collectivization, repression, expulsion, disarmament, disease, drama, Ivan Nagirnyak, Hnat Pereveslo.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ПЕРША І ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА У НАРОДНИХ ОПОВІДАННЯХ.....	8
1.1. Реалії Першої світової війни.....	9
1.2. Друга світова війна. «Прихід» радянської влади.....	16
РОЗДІЛ 2. НАРОДНІ ОПОВІДІ УКРАЇНЦІВ ПРО ДРУГИЙ (1932-1933 РР.) І ТРЕТІЙ (1946-1947 РР.) ГОЛОДОМОРИ.....	31
2.1. Свідчення очевидців – переселенців з Лівобережної України про великий голодомор 1932-1933 років.....	33
2.2. Спогади буковинців про «голодівку» 1946-1947 років.....	37
РОЗДІЛ 3. НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ ПРО КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ.....	55
3.1. Воєнний спротив радянизації (вступ до лав УПА).....	55
3.2. Оповіді про репресії.....	59
3.3. Про висилку в Сибір.....	62
3.4. Про бандерівців.....	63
3.5. Створення колективних господарств.....	65
3.5.1. Підневільна праця.....	65
3.5.2. Заготівля конопель на полотно.....	69
3.5.3. Розповіді про «розкуркулення».....	70
3.5.4. Поширення хвороб.....	71
РОЗДІЛ 4. ВИВЧЕННЯ ТЕМИ ГОЛОДОМОРІВ В УКРАЇНІ НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИ РІДНОГО КРАЮ (ЗА ДРАМОЮ ІВАНА НАГІРНЯКА «ГНАТ ПЕРЕВЕСЛО»).....	73
ВИСНОВКИ.....	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	85

ВСТУП

Українська фольклористика на початку ХХІ століття дедалі частіше звертається до розгляду колись заборонених, «незручних» текстів і тем, які роками й століттями чекали своєї черги на оприлюднення і вивчення.

До таких складних тем належить політична історія українського народу, що знайшла своє відображення у народних оповідях, спогадах, сатирично-гумористичних піснях, піснях-хроніках, коломийках, баладах, анекдотах, прислів'ях та приказках тощо.

Про політичну історію українського народу вчені у різні часи (і фольклористи також) починали писати іще із ХІХ століття. Одним із перших почав розробляти цю тему М. Драгоманов у книзі «Нові українські пісні про громадські справи» [16]. Цю нелегку «естафету» підхопив і П. Куліш у «Повісті про український народ» [30]. Зі здобуттям державної незалежності України, належну оцінку суспільним процесам, які відбувалися в «гуші» українського народу у ХХ століття й відбулися в усній народній творчості дав відомий український фольклорист, професор Роман Кирчів у працях «ХХ століття в українському фольклорі» [22] та «Етюдах до студій над українським народним анекдотом» [23]. Про ці підсумовуючі праці з'явилися схвальні рецензії, вступні статті провідних українських народознавців: завідувача відділом фольклористики Інституту народознавства НАН України В. Сокола [59; 60], завідувача кафедри української фольклористики імені академіка Філарета Колесси, професора В. Івашківа [21] та директора Інституту народознавства НАН України, академіка С. Павлюка [51; 52]. Окремі аспекти по-своєму розробляли й відомі фольклористи-практики: М. Чернопиский [68] та Є. Луньо [33]. За тим з'явилися тематичні фольклорні збірники в упорядкуванні В. Сокола «Українці про голод» [64] та Є. Паценка «Український політичний фольклор» [53]. Нещодавно член-кореспондент НАН України В. Сокіл

оприлюднив підсумкову монографію з великим додатком матеріалів і народних творів «Фольклорна проза про голодомори ХХ ст. в Україні: парадигма тексту» [60].

Ознайомившись із працями цієї проблематики, у коло наших наукових зацікавлень потрапила велика тема про виживання українців за періоди бездержавного їх входження до різних імперських утворень (Австро-Угорщина, Румунія, Радянський Союз). Цим і було продиктоване формулювання відповідної теми нашої роботи: «Тема війни, голодоморів і репресій у народних оповіданнях та її вивчення на уроках літератури рідного краю».

Мета і завдання магістерської роботи полягають у наступному:

- фіксація народних текстів про війни, голодомори, колективізацію і репресії від старожилів Чернівеччини;
- залучення до розгляду фольклорних матеріалів із фоноархіву кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;
- класифікація зафіксованих текстів;
- опрацювання фольклорних збірників народних оповідань у записах С. Мишанича, Г. Дем'яна, І. Безручка, М. Зінчука та ін.;
- вивчення відповідної літератури із заявленої наукової проблеми (питання жанрових особливостей побутування народних оповідань та історичних фактів);
- здійснення аналізу зібраних матеріалів згідно сучасних підходів до таких текстів;
- уведення цих матеріалів у ширший науковий обіг;
- з'ясування тематики і проблематики, народнопоетичних джерел драми Івана Нагірняка «Гнат Перевесло» і розробка на її основі конспекту уроку з літератури рідного краю.

Об'єкт дослідження складають тексти усних народних оповідань та твори із друкованих фольклорних збірників, зафіксовані від мешканців Буковини і Західної України, а також праці науковців із порушеної наукової проблеми.

Предметом дослідження є особливості оповідей, побутування і функціонування народної прози про наслідки входження українських земель до складу імперських утворень упродовж ХХ століття (війни, голодомори, колективізація, репресії) та її вивчення на уроках літератури рідного краю.

На ці події була неоднозначна реакція світу, громадськості, але, на жаль, оскільки Україна перебувала тоді в повній окупації, не можна було нічого вдіяти, залучити симпатиків до нашої спільної боротьби проти колективного насильства, глузування, червоного терору.

Практичне значення зібраних матеріалів полягає в тому, що їх можна використати для написання сценаріїв проведення відповідних заходів із вшанування пам'яті мільйонів закатованих українців, які загинули страшною голодною смертю, а ті, хто вижив, були приречені на жалюгідне існування в нестерпних умовах.

Магістерська робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ 1

ПЕРША І ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА У НАРОДНИХ ОПОВІДАННЯХ

Упродовж ХХ століття український народ пройшов горнило випробувань: пережив дві війни, три голодомори, колективізацію, висилку в Сибір і на Далекий Схід, зазнав політичних переслідувань, а засвоє вільнодумство поплатився роками ув'язнень і тортур. Усе це відбилося у багатьох творах усної народної словесності.

Українське усне народне слово у ХХ столітті фактично було в'язнем, як і мільйони його носіїв. Від свого народження - перших записів 1918 року - воно лише зі здобуттям незалежності України виходить у вільний світ.

Із кожним роком, на жаль, залишається усе менше людей, які були свідками стражденної історії українського народу: воєн, рухів політичного спротиву, голодоморів, репресій (висилки в Сибір і на Далекий Схід СРСР) та ін. Серед українців Буковини, Західної України іще трапляються майстерні оповідачі, які щедро діляться наративами про справжню історію нашого нелегкого поступу. Історичні джерела (статті, монографії), опубліковані за часів радянської влади, не завжди містять вичерпну інформацію про історію нашого краю, чимало фактів просто не висвітлено: або викривлено, або подано в іншому світлі (ідеологічному).

Народні оповідання тривалий період не входили до кола теоретичних досліджень усної поетичної творчості, хоча своїми сюжетами, мотивами й темами, своєрідними формами вислову здавна живлять її та красне письменство.

Один із найбільших дослідників української народної прози, професор С. Мишанич писав, що зараз усні оповідання аналізуються найперше крізь призму втілення у них художнього мислення певного народу, у контексті місцевої оповідної традиції. Він вважав, що «Усними народними оповіданнями є такі оповіді чи розповіді про події із повсякденного життя, учасники чи очевидці яких з метою емоційного впливу на слухачів широко використовують засоби і прийоми, вироблені усною оповідною традицією. Емоційна пам'ять оповідача орієнтована при цьому на суспільну значимість спогаду та на конкретну ситуацію, в якій відбувається бесіда, на інтереси слухачів»[43, с. 7].

1. 1. Реалії Першої світової війни

Академік Володимир Гнатюк одним із перших в українській фольклористиці звернув увагу на вплив реалій Першої світової війни на уснопоетичну народну творчість. Він пильно стежив за фольклорними новотворами, які час від часу з'являлися в умовах бурхливих суспільних зрушень, породжених тодішніми катаклізмами, а особливо цікавився входженням воєнної теми у репертуар місцевих оповідачів (нараторів), і сам намагався записувати відповідні важливі факти. Зібравши певну кількість матеріалів він у 1916 році надрукував статтю під назвою «Війна і народна поезія». До невеличкої праці долучив також додаток, до якого увійшло кілька народних пісень і прозових оповідей про ті важкі часи.

Достеменно вивчивши причини і зваживши наслідки війни для українського народу, В. Гнатюк зазначав: «Велика війна, що ведеться вже третій рік також на значній частині нашої етнографічної території, потрясла мільйонами нашого народу. Се потрясення таке сильне, що його наслідки будуть відчувати на собі ще наші внуки. І не диво. Нема ж родини, що не була би безпосередньо діткнена війною. Адже ж наш народ вислав мільйони своїх синів до бою, що стоять по обох боках боєвої лінії та,

нищачи ворогів, нищать і самі себе безпощадно. Сотки тисяч борців, висланих нашим народом, наложило вже буйною головою. І не голосила над ними мати старенька, не проливала гарячих сліз мила, не вкривала сестра мертвого тіла червоною китайкою, не садила ні м'яти, ні рути на гробі родина» [10, с. 68].

Учений закликав інших записувачів занотовувати такі матеріали й надсилати йому особисто або працівникам Етнографічної комісії Наукового Товариства імені Т. Шевченка. В. Гнатюк оприлюднив окремі зразки фольклорної прози про Першу світову війну та подав до них коротку програму-питальник і певні методичні поради. Він наголошував на тому, що їх варто дотримуватися під час фіксації таких текстів. У таких матеріалах, на його думку, є нагальна потреба: «Простора збірка воєнних пісень та оповідань буде мати своє особливе значення, бо вона викаже народні погляди на війну, відносини до неї та її характеристику. Жоден учений не зможе про се звідки інде довідатися» [10, с. 85].

Жодного фольклорного збірника матеріалів про ті часи так і не з'явилося. Та звернення народознавця почули, і з різних куточків Галичини (з фронту, лікарень) почали надходити записи пісень, оповідок про воєнний побут, бої та ін. Зібралось чимало матеріалів, які свідчать про народну новотворчість тих часів. Нині вони зберігаються у відділі рукописів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Рильського НАН України. Серед цих текстів є оповідання, зазначені у побутуванні як анонімні.

Окремі фольклорні матеріали воєнної тематики друкувалися й на сторінках тодішньої української преси. Вони були зібрані й оприлюднені переважно на теренах Західної України, бо в Центральній і Східній її частині в період війни панували імперські заборони та всілякі переслідування українського слова.

Перші записи та опрацювання (дослідження) народних текстів про Першу світову війну з'явилися одразу ж із їх появою. У подальші десятиліття продовжилася фіксація та вивчення відповідних матеріалів. Найбільше накопичилося пісень, значно менше – народних оповідань.

Криваві жахіття й переживання війни вилилися у короткі народні оповідки, чутки. Часто у таких сюжетах значне місце займав неймовірний фантастичний елемент. Газета «Українське слово», що виходила у Львові, вмістила на своїх сторінках у вересні 1915 року сім оповідань такої тематики. Кілька подібних текстів вмістив у додатку до своєї статті «Війна і народна пісня» В. Гнатюк. Деякі зразки подавалися в пресі в літературній обробці, або ж були використані в авторських творах.

Уже тоді у фольклорі почали з'являтися національно-патріотичні мотиви, як свідчення усвідомлення важливості участі українців у цій війні заради виборювання кращої долі для свого народу. Саме тому, збройна протидія наступу російської армії у 1914 році на західноукраїнських теренах осмислювалася у поетичному слові винятково як боротьба «за волю».

У праці «Війна і народна пісня» В. Гнатюк вмістив виписану зі збірки січовика Івана Рябчука, із Коломийського району тодішньої Станіславської області, пісню про знамениту битву весною 1915 року Українських Січових Стрільців на горі Маківці, поблизу містечка Сколе Львівської області. Українські вояки здобули блискучу перемогу над переважаючими загонами московсько-ординських завойовників. Ця подія набула широкого резонансу і знайшла відображення у пісні:

Гей на горі, на Маківці, кукає зазуля,

Наші стрільці б'ють москалів, увесь світ дивує [10, с. 77].

Український письменник і журналіст Олекса Варавва (псевдонім Олекса Кобець), який брав участь у Першій світовій війні і перебував у таборі для українських полонених Союзу Визволення України у Фрайштадті, написав книгу «Записки полоненого», побудовану на народних і особистих оповідках [8, с. 208]. Про важке окопне життя у тій місцевості він згадував: «На височині 1100 футів (над поверхнею моря), на так званому Вишківському перевалі (славетна гора Маківка, де загинула така сила людей, зокрема – Українських Січових Стрільців, була від нас праворуч, далеченько – за кількадесят кілометрів), розташувався в окопах наш полк.

В глибоких снігом занесених Карпатських горах годі було й думати про нормальні окопи в землі, що бодай трохи захищали б від дошкульної зими 1915 року. Тут усі наші роти лежали просто в снігу цілими місяцями, щоправда, в снігу, розчищеному за всіма правилами фортифікації: снігові окопи порито було з заломами, з ходами сполучення, були навіть снігові бліндажі. Ворожа куля в сніговому окопі, щоправда, менше дошкульна, ніж у звичайному – для неї досить піваршинної товщини, щоб вона втратила, зашипівши в снігу з розгону, всю свою силу.

Отже, не кулі непокоїли, а лютий, невідступний, невимовний холод. Благенькі чобітки, що на них обтікав, крижаніючи, сніг, не захищали ніг од холоду, аж ніяк не гріла тонка шинеля, і ви вже з першої півгодини в сніговому окопі починали трястися, як у пропасниці. А перед вами – довга-довга, нескінченна зимова ніч. А над вами цілу ту ніч вис, верещить, сипле, мете снігова завірюха, а вас посипають кулями шрапнельними згори» [24, с. 163-164].

Олекса Кобець (О. Варавва) народився в родині незаможних хліборобів біля Канева. Із п'ятнадцятого року життя почав регулярно допомагати грошима своїм батькам, щомісяця надсилаючи їм частину

власного невеликого заробітку. Так тривало до їхньої смерті. Батько помер голодною смертю 1933 року, а мати – через три роки.

Ранньою весною 1914 року був призваний на військову службу й брав участь у Першій світовій війні. З фронту потрапив у табір для військовополонених у Фрайштадті. Тут він працював у редакції табірною часопису «Розвага», грав у драматичному гуртку, складав сценарії для літвечірок, був дописувачем до «Вісника Союзу Визволення України». Повернувшись з полону переїжджає до Києва.

У 1918 році Українська Центральна Рада спішно почала організовувати оборону Києва перед більшовицькою навалою. Напередодні виходу свідомої частини молоді столиці на фронт – на курсах, на яких тоді вчився й О. Кобець, з'явився військовий посланець від ЦР, розказав про складну ситуацію на фронті й переконав стати на захист міста. На такий заклик відгукнувся й О. Кобець. Однак, участі в бою під Крутами не брав, бо перебував на іншому рубежі. Охороняв продуктові склади й крамниці Києва від червоних банд, які нещадно грабували все, що потрапляло до рук. Точно так, як московити чинять й зараз – в агресивній війні РФ проти України на початку XXI століття.

Народні оповідання про злигодні напередодні, під час та після Першоїсвітової війни були зафіксовані й на теренах Буковини. Тут їх записував у 1978 році багаторічний учитель історії Веренчанської середньої школи, відомий український фольклорист Григорій Дем'ян. Він ходив у село Кадубівці Заставнівського району до місцевої мешканки Євдокії Зайчук, яка пережила оті трагічні роки у важких умовах. Бувало, що до нього приєднувався досвідчений фольклорист Степан Мишанич, який працював тоді старшим науковим співробітником Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії імені Максима Рильського Академії наук України. Щоправда, іноді вони навідувалися до нараторки

напівтаємно, бо працівники КДБ стежили за Г. Дем'яном і їм було не зрозуміло, що міг записувати вчитель історії від неграмотної селянки.

Євдокія Зайчук про себе й про ті часи оповідала таке: *«Пішла в найми. Служила я в коршмаря, пасла козу і бавила діти. Потому мама моя прийшла подивитиси на мене. Та як прийшла подивитиси, та й махнула головою та й каже: «Ай-як-яй!» Тогди взяла та й забрала. Забрала додому. Я побула дома трохи. «Нема, іди назад!» Пішла вже до багача: «Будеш вівці пасти». Пасла я вівці в того багача. А той багач шо – дає кусочок хліба, та й пожену ті вівці. Пригоню, а він кричить: «Чому вони голодні? Гони назад!» Гоню назад, дощі йдуть» [47, с. 175].*

Мала дитина, а потім підліток Євдокійка довго поневірялася по таких наймах за кусень хліба, терплячи знущання ненависних багачів за будь-яку незначну провину, або вигадану ними ж примху.

«Мама пішла до коршмаря брати курудзів сапати за четвертий сніп, а коршмарь каже: «То вже забрано. Вже нема, Яковихо, вам нічо». Мама йде та й плаче, та й каже: «Нема, діти, вам нічо».

Йдем до Рипужинец. Чуєм, шо є в Рипужинцах. В нас то за одинадцятий сніп, а в Рипужинцах – за дисетий. Пішли-м там. Ий, вже-м си спинили там. Уже-м заробили по два снопи, бо-м нажєла дві клани. Ей, йдем, уже пішли-м си.

Перечекали так до штирнайцєтого року. Штирнайцєтого року захопила война, повтікали пани, полишали поле, полишали худобу, полишали на поли хліб – всьо. Но, хто міг, хто мав чим, вже берут, тєгут то додому. Побуло то шос трохи. Декотрі пани поверталиси. Поверталиси назад і тогди давай тих бідняків брати за шию. Вже берут, одних вішеют, а одних арештуют» [47, с. 176].

Нараторка пригадувала, що в якомусь селі, внаслідок вибуху було зруйновано місцевий млин, там вони трохи пожилися, але де – не пам'ятала, бо за ними гналися військові чи жандарми й вони ледь живі залишилися.

«Гай, - кажуть якимось, - пішли тут, розбили млин!» Ми пішли та й кажемо: «Розбили млин, оз'ємем муки, спечем хліба». Ми пішли та й взяли тої муки. Така біла мука. Розчинили, а то з фасуль. То ни йде нічо. Не печеси нічо. Приходить тато та й каже: «Повісяють вас! Я то ни маців, то ви мацали, вас повісяють! Ви видите, шо вісяють!» Кажуть: «Ідіт до Заставної, там у Заставні висит два чоловіки вже». – «Ну, то вісяють! То однаково, хоть умирати голодному, хоть повішеному». Тоди нікого не повісели, но все одно пани то стігали. Одних брали, одних то. Знов повтікали. Зайшли козаки. Потому до вісімнайцетого року се се так тягло. А в вісімнайцетім році зробилася свобода»[47, с. 176].

Спогадами про рідне село, переказами від старожилів і власними роздумами про ті буремні часи на малій батьківщині, поділилася уродженка села Борівці Кіцманського району Чернівецької області Васирина Яківчик (1941 р. н.): *«У 1918 році Буковина була загарбана румунськими боярами, які проводили насильницьку румунізацію населення, били й знущалися з українців. Та свідомі мешканці краю, знаючи правдиву історію своєї землі, мріяли і вірили в те, що вона все одно возз'єднається із материковою частиною великої України.*

Розпочалася Перша світова війна. В одному зі своїх віршів нараторка так про це написала:

Страшну згадку залишила

Перша світова.

Й Буковина постраждала

Від такого зла.

У цій несправедливій війні загинуло багато односельців. Колись у центрі старого цвинтаря їм спорудили пам'ятник - хрест висотою у три метри». Мешканці села (старі й молоді) кажуть, що то «воєнний хрест». Цей монумент став певним орієнтиром щодо поховання наступних людей, бо тут кажуть: «похований коло воєнного хреста».

Детальні описи подій Першої світової війни, що відбувалися на теренах Буковини залишив по собі у щоденникових нотатках «Війна» письменник І. Бажанський. Він подав чимало локацій боїв (із зазначенням конкретних населених пунктів), загибелі значної кількості солдатів, їх злиденний побут і поневіряння під час холоду й бруду, виживання краян в умовах тотальної мілітаризації.

1.2. Друга світова війна. «Прихід» радянської влади

Друга світова війна застала О. Кобця у Харкові, де він мешкав і провадив жваву літературну діяльність. Згодом, уже на еміграції, на запитання співвітчизників, як йому вдалося врятуватися від нападів НКВС в умовах тотального терору, він розповідав таке: «І в найлютішій війні гинуть не всі. І коли серед бурхливих хвиль океану йде на дно корабель, - і там якомусь відсоткові пасажирів пощастить інколи врятуватися. Випадок, чи Боже Провидіння? Сотні разів і надо мною висів «караючий меч пролетарського правосуддя», але щоразу «чаша сія» минала мене, без ніяких заходів з мого боку, крім, хіба, мовчазної молитви» [24, с. XIII]. Радянська влада видала розпорядження про евакуацію усіх письменників на схід, але О. Варавва (Олекса Кобець) його не виконав, за що йому, як і Аркадію Любченкові, було винесено заочний присуд смерті. Після такого вироку він був змушений у 1943 році емігрувати на захід.

Ледве встигли залікувати рани, нанесені Першою світовою війною, як розпочинається Друга світова війна між двома імперіями - Німеччиною і Радянським Союзом.

Буковина в цей час ще була окупована боярською Румунією. Потім зайшли радянські війська, які мобілізували до своїх лав місцевих чоловіків. Є. Зайчук, оповідачка із села Кадубівці, про ті тривожні роки пригадала: *«Сорок першого року пішов мій чоловік у Червону армію. Зібравси, пішов в армію, а ста приїхали чехи. В мене стоє на оборі. Я встала рано. Вни є машинами. Питаюси їх: «Можна мені йти в поле? Видите – сапанє. Можна йти?» - «Можна, ідіт, - каже один, - а ми тут у вас будем стояти. Кого ви лишаєте дома?» - «Дівчину Ганю, їй дев'ять років, а з хлопцєм я йду в поле». – «Ідіт, ідіт. Молочко у вас є?» - «Є». – «Ну, дайте молочка, я поп'ю та й ідіт». – «Добре» [47, с. 254].*

Поки Євдокія із сином сапали під Киселевом, в селі стався переполох, люди почали тікати й кричати, що євреї ріжуть людей. Але жінка поїхала додому рятувати доньку.

«Приїхала додому, дівчини нема й корови нема. Питаю: «Ци ви не виділи Ганю мою?» - «Ганя в селі, - кажут, - втекла в село». Шукаю. Найшла-м: «Ганю, ходи додому».

«Пішла в село, чую: євреїв забрали. Де їх там забрали, не знаю. Стало тихо. А Василь мій каже: «Но, шо, мамо? Адіт, я й переночував. Євреїв не було, а ви так си напудили». – «Ну, люди говорили, та й я говорила. Я відки знаю шо?» Тогди кажут: «Вернулиси до Черновец ваш чоловік та й ше там». Ану я йду. Ні, не йду. Йду до Гандабури, а в нього річи є лише. Приходжу – є. Воліла я ті річи не видіти. Пізнала-м його, чоловікову, москвічку, пояс, блюзку. Пішло мені гаряче, зачала плакати, принесла додому, а Василь каже: «Тихо, мамо, не плачте. Я буду робити

замість тата». – «Що будеш робити?» - «Тато посіяв децю на поли, треба косити» [47, с. 255].

Так жінка тяжко бідувала із дітьми в період міжвладдя. Кожен окупант вимагав щось своє, забороняючи мову, культуру, безцеремонно забираючи майно, продукти, часто залишаючи місцеве населення напризволяще. І знову помінялася влада, стала ще жорстокішою.

«Прийшли вже другі румуни. То поле наймают. Я мала сімдисеть і п'ять арів. Тепер тих сімдисеть і п'ять арів, вони сказали, має коштувати штириста п'єтдисеть леїв. А другий йикис багач стоїт за плечима і, коли почитували, хто кілька дає за поле, що наймают, каже: «Я дам двацять більше!» Я стала та й не знаю, що робити» [47, с. 255].

Із тим полем Євдокія мала багато клопоту, бо румуни, як почули, що її чоловік пішов воювати в Червону армію, вирішили віддати його іншому, достеменно знаючи, що вона – законна власниця. А ще – погрожували кинути в пивницю, і навіть таємно вбити, що вони й неодноразово робили з українцями.

«А то поле, що я заплатила штири сотки, вже хрищетицький вторав. Вже мої гроші пропадають. Плачу. Іду додому. Що мені робити? Йди – куди хоч. Ади, йду. Прийшла. Нема кого си порадити. Повертаю я на Звинєчку до того нотарє, до жінки. А жінка наша, українка: «Гей, що ви хотіли?» - «Я наймила поле, а він виорав». – «То й що?» - «Та й посіяв». – «Та це вже пропало, а ви тепер пазьте, коли збере посів, щоб ви заскочили там», - «Добре» [47, с. 256].

Добре, що жінка-нотаріус (українка за національністю) пожаліла бідну вдову й порадила їй у відповідний момент, коли поле буде зібране, швидко зорати й засіяти його своїм зерном, діяти за принципом «Хто рано

встає, тому Бог дає» або «У кого сила, у того й права». Так Євдокія із сином і зробила.

«Іде той хрищецицький, подививси та й говорить: «Но, а то вже зійшло. Я гадав, шо вна виорала лиш. Якби була лиш виорала, був би сіяв. Я си добив того, шо був би сіяв».

А потому він приїхав у село до нашого голови. А цей Марусик, як не вийшло на його було, на мене си насів, шо то така баба це зробила, шо не вийшло на його.

Ну й я то поле тримала, аж поки не прийшов колгосп. А тот хрищецицький втік, як тікали румуни, бо боявси.

Чоловік мій загинув, лишилося двоє дітей» [47, с. 267].

Румунські окупанти відійшли з Буковини, але замість них прийшли нові окупанти. Найгіршими в цій війні проявили себе москалі. Вони грабували людей, забираючи від них без дозволу продукти харчування, забирали і різали курей, свиней, овець. Хто з людей виявляв спротив, зразу бралися за зброю. Ніякі прохання не допомагали. В одному з віршів місцевої авторки В. Яківчик їмдається така характеристика:

«Бо москалі, що тварини,
Їх просити - марна справа».

Ще не встигли люди оговтатися від того, що принесла Перша світова війна, як тут уже далі відчувається неспокій між державами. Найбільше люди боялися москалів. У 1938 році на Буковині створився страшний переполюх. Одного літнього дня село Борівці, що на Кіцманщині, неначе хто запалив. Люди сім'ями на возах або й пішки тікали у напрямку Галичини з вигуками: *«Тікайте, бо йдутмоскалі і всіх попідряд ріжут - і старих і малих»*. Про ці події Василь Іванович Бужак (1901 року

народження)розповідав так: «Знаєте, я добре запамнітав цей день. Була файна днина, а я тогди на городі люцарку косив, бо тримав дві корові, двос коний, вівці. А тут чую коло хати діточий крик і плач. Я кинув косу на покоси і прибіг на обору, де жінка моя і восьмиро дітий з убранєм чекали мене і кричели:

- Тату, тікаймо, бо москалі в Кисилеві вже вірізали всіх людий. Тогди зразу угород, а наша хата була від поля, яке межувало з полями Галіції. І всі разом через поле навпростець через курудзи, бураки, пишиці пішли до Стецеви. А хати лишили з відтвореними дверима, худобі, коням встиг кинути в жолоби люцарки. Та ще в дорозі нас захопив дощ. Діти промокли, плачут. Але як ми увійши до Стецеви, то нас люди приймили до себе, нагодували, дітим одежу мокру поклали сушити. Другий день зачели люди вирушети до своїх хатів. То страшне було видиво. Худоба рикала, коні іржали, вівці, свині, кури, качки - все страшно кричело з голоду, просило їсти». Правда, тієї днини, коли люди тікали, москалів не було. Вони прийшли в село через чотири дні. Вони нікого не зарізали, не застрілили, але почали грабувати. Забирали і різали свиней, овець, курей, дозволу не питали. Хто з людей противився, чинив опір, тим відразу прикладали гвинтівку до грудей, залякували і люди боялися. Такого забути господар Василь не міг, пам'ятав упродовж всього життя.

Тоді румунська адміністрація разом із військом, жандармами втекли з Буковини, а зайшли другі москалі і ввели свої загони. Та вони принесли із собою ще одну біду страшну принесли – тиф (народна назва «тифус»). Солдати заразили місцевих і ті масово почали хворітити. Вимирали цілі родини, залишилося багато сиріт. І тут вони почали вводити свої порядки, виявляти незадоволених «совітами». Усіх, хто був бунтував, забирали «чорним воронком» і провадили до Сибіру. Забирали найперше тих, хто був добрим господарем, багатим і мав багато поля.

Люди були у великому страху від того, що витворяли «радяни». Один із мешканців села Борівці Михайло Одинак добре запам'ятав, як забирали до Сибіру його сусіда Івана Васильовича Кравчука.

І. Кравчук на той час був у румунському війську. Коли повертався додому, між румунами і «совітами» відбувся бій. Українець у результаті залишився без ноги, став інвалідом у 35 років. А тут ще й на тиф захворіла вся родина: баба, дід, сам Іван, неповнолітній син і дружина Марія. Дружина померла у 32 роки, залишивши сиротами двох неповнолітніх дітей. Через три дні після похорону приїхав «чорний ворон», солдати забрали всіх до машини, навіть лежачих у веренях. Про ці події розповів сусід Івана - Михайло Одинак: *«Ми сілські люди, як завжди вставали дуже рано, досвіта, бо була робота: нагодувати худобу, напоїти і йти до роботи на поле. Як зараз чую страшні крики і плачі. Я зрозумів, що у Кравчуків. І підійшов туди. Та мене вояк не пустив йти напередхату до Кравчуків, ще добре настрашив: -Уході, а то буду стрелять»*. Так Іван Кравчук-інвалід, і його неповнолітній син, дід і баба (лежачі хворі) були вивезені з села до Сибіру.

Довго від них не було чути ніякої звістки. Десь через півроку надійшов лист, в якому було написано про те, що дід з бабою зразу після приїзду померли, не витримавши тих умов та холоду і голоду. Залишився сам Іван з неповнолітнім сином. А десь через два роки знов прийшов лист, в якому І. Кравчук повідомляв, що відправив свого сина до села Борівці, до рідної тітки. Але довго не було ніякої звістки. А потім зимової пори, одного вечора хтось почав грюкати у вікно до тітки, ще пес дуже гавкав. Нарешті почувся голос під вікном, говорили російською мовою: *«Открой дверь, ми ждём»*. Тітка думала, що то приїхав «чорний ворон», щоб забрати в Сибір. Але виявилось зовсім інше. Дитину привів до родички вихователь з Росії, з дитячого будинку. Тітка написала розписку

про те, що хлопчика вона прийняла до себе. З дитиною були проблеми, він зовсім забув українську мову. Зараз колишній висланець до Сибіру, Штефан Іванович Кравчук мешкає в Чернівцях, йому виповнилося 84 роки.

Один із мешканців села, який залишився невідомим автором, про ті часи заримував таке:

«Дуже наші Борівці плакали-ридали,
Як із села кращих газдів
В Сибір забирали.
Забирали тих, хто землю мав
А інших за те, що Україну шанував».

За якийсь період із села було вислано до Сибіру кілька родин: Гордеїв, Савчуків, Скорейків, Карбашевських. Один із очевидців тих подій, Тодор Гуцуляк, 1930 року народження, розказував, як забирали до Сибіру багатодітну родину Василя Скорейка: *«Я жив на Осередку, це так у нас називаєси в селі кут. А по сусідству - Василь Скорейко. В него було семеро дітей. Так я пригадую, як приїхали воєнні закритов машинов і зачели вігонити з хати дітей і віносити клунки. Були страшні крики і плачі. А найменша дитина - Оришка, була ще в пилинах. Молода мати годувала її грудним молоком. Їх запакували в криту машину і повезли. Спинилися коло касарні. Туда прибігла няня і принесла на дорогу скленку молока і сухарів. Але совіти не дозволили взєти».* Матір дитини дуже плакала й просила свою стареньку маму забрати молоко й сухарі додому: *«Я, мамо, вмру в дорозі, не буду їх їсти».* Так воно й сталося. Ті люди, що були з нею в одному вагоні, розповідали, що Марія в дорозі таки померла, залишилиси дрібні діти сиротами. Задубіле тіло мертвої жінки викинули з

вагона на узбіччя, просто в сніг. Маленькою Оришкою і дворічним хлопчиком опікувалися у вагонічужі, годували, поки їх не забрали до дитячого будинку. Отаке москалі витворяли. Порозкидали малих сиріток по всій Росії. По війні декотрі з дітей повернулися в село. А деякі залишилися жити в Сибіру, іноді приїжджали в гості, навідатися до родичів. За розповідями, найменші назавжди забули свою рідну мову, говорили по-московському. Отаку страшну біду робили на Буковині совіти, мучили, збиткувалися над місцевими, ненавиділи грамотних.

Чимало українців пройшло через пекло концтаборів, хтось вижив, хтось загинув. Свідки тих подій зі страхом і сльозами на очах згадували пережите: *«Споруджено бараки, в яких тримали полонених французів, а потім тих із місцевих наших хлопців, що не йшли до баудінсту. Охоронці табору гонили тих хлопців на роботу в кар'єр голими, лише в штанцях і завжди били їх. Страшно було дивитися на того. А як лише котрийсь трошки сповільнив роботу, били нагайками. Каміння в кар'єрі часто було криваве.*

Одягали їх у то вбрання, яке стягали з побитих євреїв. Взували їх у дерев'янки. Я близько жив, і все це відбувалось на моїх очах. Повірте, що не мож було дивитися, страшно слухати, що там робили з людьми». Про це у бесіді із фольклористом Г. Дем'яном згадував Іван Бандурович, 1888 року народження, мешканець села гребенів Сколівського району Львівської області [47, с. 442].

Правдиві оповіді про своє життя та про Другу світову війну розповіла теперішня буковинка Світлана Петрівна Букатар, яка народилася у 1934 році в м. Дніпропетровськ, закінчила 10 класів, а потім філологічний факультет Чернівецького, тоді державного, університету. Понад 60 років мешкає на Буковині, працювала вчителем історії.

Матеріали записала 19 лютого 2021 у місті Сторожинець студентка 3 курсу філологічного факультету Діана Григорійчук.

Коли почалась війна, батько Світлани Букатар був кадровим військовим. У сім'ї було троє дітей. В ту ніч, відразу під ранок, він був мобілізований. Уже бомбили Київ, Дніпропетровськ. Одразу тривога, і евакуація. Всі чоловіки пішли на фронт, а жінки залишилися ще в самому місті Дніпропетровськ. Нараторка пригадала: *«Пам'ятаю, я сама старша була у сім'ї, мені було шість з половиною років, братові - чотири, а сестрі - півтора, така наша сімейка. І мама молода, з нами - трьома дітьми. Жили у барачному будинку для командного складу, що був спеціально побудований. Нам доводилося з третього поверху, коли бомби летіли, спускатися у підвал, що називався бомбосховищем. Так ми прожили до осені, але знали, що нам обов'язково потрібно тікати від німців, бо в першу чергу вони розстрілювали комуністів та їхні родини. А батько ж був комісаром. Спочатку - заступником командира частини з політичної підготовки. І я знаю, що нас би не залишили живими, це точно. Вночі нас раптово розбудили. Це сильно вплинуло на мою психіку. Я отримала дитячу травму, із самого дитинства у мене дуже порушений сон. Від переживання, всіляких страхів, тепер лікують дітей, які на Донбасі переносять це все, а тоді ніхто нічого не робив».* Так почалась евакуація. Спочатку вивезли далеко на Північ, все майно забирали, бо німці вже стояли під Дніпропетровськом. Батько С. Букатар у перший же день був поранений в руку. Їх загін захищав річку Дніпро, вони не пускали німців у Київ. Родина втратила із батьком зв'язок на цілих два роки. Увесь цей час майже нічого про нього не знали. Евакуйовані їхали у товарному поїзді два місяці. Матері дітей не дозволили взяти з собою нічого, навіть змінний одяг. Старші ешелону казали: *«Та це ми вас день-два тай кудись там привезем, де нема війни, і*

не переживайте все буде добре». Тазгодом у тому вагоні почалися хвороби:страждали діти, а потім разом із ними й жінки. Матері Світлани було тоді 27 років. Нарешті їх, змучених і змарнілих, зголоджених і спраглих кудись довели.

У яке місто не заїжджали, все переповнене евакуйованими. Завезли аж у Північний Казахстан. Там дуже спекотно літом, піски, проблема води, почалася цинга (дуже кривавили ясна). Українців поселили в окрему кімнату в місті Устькаменогорськ Північноказахстанської області. А далі - в одній кімнаті розмістили три сім'ї: жінки і семеро дітей, Світлана - найстарша. Всю дорогу мати прожогом вискакувала на зупинках із казанком, щоб набрати хоча б гарячої води. Окропом розбавляли сяку-таку «їжу», бо все в сухом'ятку. Розносили якийсь пайок або просто роздавали хліб. По приїзду, всі жінки військових відразу пішли на роботу на військовий завод. Оскільки мати Світлани була низького зросту, то на заводі їй підставляли під ноги ящик, і так вона працювала, зранку до ночі.

С. Букатар запам'ятала розмову ізтамтешньою хазяйкою, у котрої вони мешкали, і яка допомогла їй здобути початкову освіту. Господиня якось її спитала: «Світлано, а тобі скільки років?» А дівчинці у поїзді, коли вони їхали, виповнилося сім, от вона й сказала, що пішов восьмий. «То тобі пора вже в школу!» А в той час в школу записували з восьми років. Весною вона підказала, куди піти зареєструватися. Світлана попросила у мами своє свідоцтво про народження, бо вонабула постійно зайнята і мала лише в неділю вихідний. Дівчинка знайшла школу, сама подала документи. Вчиласятам три роки у російській школі. Потім їй було дуже важко опановувати складні терміни нерідною мовою.

Як виявилось, мати Світлани була напівросіянка, напівукраїнка, бо бабця була за походженням із Росії, із липованів, що осіли у Глибоцькому районі на Буковині (село Біла Криниця). Дід був українцем із Центральної

України. Батьки зустрілися й побралися у Дніпропетровську: мама із Сумської області, а батько з Вінницької.

Життя у Дніпропетровську, звичайно що нараторка не пам'ятає. *«Коли ми повернулися із Казахстану, як вже Дніпропетровськ звільнили від німців, то застали руїни від нашого будинку. Стоїть охорона, а мама так просить: «Дозвольте, я зайду туди, може там якісь речі наші лишилися, боми тільки-но повернулися голі-босі з Казахстану». Не пропустили.*

Оповідачці пригадалася ще одна подія: коли вони евакуювалися, їх бомбили, і горів сусідній товарний вагон. Дуже довгою була ніч, страшний гуркіт, величезне полум'я. Охоронці поїзда з грукотом відкрили двері вагону й крикнули: «Негайно біжіть у степ!» Кругом було неозоре поле. Плачучи бігла спантеличена мати, люди падали, кричали. Зойкали чужі діти, плакали жінки. С. Букатар сказала, що вонаусім зобов'язана матері, бо вона їх врятувала. *«Мати втекла із Сумської області, коли йшла колективізація, це був страшний 1932-ий рік, починався голодомор. У них була велика сім'я: вісім чоловік. Старший брат був міліціонером і працював у Дніпропетровську. Такмама потрапила в Дніпропетровськ. А в селі у цей часзабирали землю, худобу, реманент. Усе йшло не добровільно, а було під дулом автоматів, гвинтівок. У людей все забирали. Алея про це вже більше читала. Я була та дитина, яка не в ляльки гралася, а лиш батько мені показав букви, так я сіла за книжку. Мені здається з трьох-чотирьох років я вже читала».*

Упродовж всієї поїздки їх бомбили, але, на щастя, вагон уцілів. Так вони повернулися із Казахстану. Матері постійно надсилали із військкомату повідомлення про те, що чоловік пропав безвісти. А до тих, що були в оточенні, дійшов слух, що поїзд, який їхав з евакуйованими німці розбомбили. Батько думав, що його родини вже

нема, а сім'я - що він загинув, бо мамі ж надходили сумні листи. Та були й істерики, й плачі. Як приходили «похоронки», то і діти, й матір вже фактично не реагували, бо призвичаїлися до всього, пережили. Але люди тоді, здається, були добрішими, більш дружними, бо була така всенародна біда. Ніхто не міг з'їсти шматок хліба таємно, з кулака, не поділившись з чужою людиною. Бо чужих тоді не було. З дніпропетровського потяга після тієї евакуації не залишилося нічого. Родина поїхала в Сумську область, до материних родичів. *«У моєї мами було 5 братів: четверо загинули, а п'ятий повернувся, найменший. Він був танкістом, горів у танку. Повернувся без двох ніг і однієї руки. Тільки одна рука на пов'язці, здоровий і красивий хлопець. Ми приїхали якраз. Не дуже пам'ятаю, як виїхала з дому у 18 років, так більше й не поверталася. Далі ми жили на Вінничині, у татової рідні, там теж було 8 маленьких дітей».*

Біженці приїхали, коли Олександра якраз виписували зі шпиталю, а тут плачі, крики, трагедії, похоронки приходять. Мати приїхала із трьома малими дітьми. Бабуся почала дуже сваритися, чому донька приїхала сюди, тут же роботи нема. І що вона тут буде в селі робити? Рушили далі - на Вінничину, у місто Гайсин, яке, на той час, було порівняно промисловим містом. Там було 7 діючих заводів, і, головне - цукровий, і навіть швейна фабрика. Оповідачка там пішла у 4 клас. То було військове містечко. Там усі дівчата виходили заміж за військових. Спочатку вона пішла в російську школу. А тут мешкало багато двоюрідних, троюрідних, вся родина на одній вулиці, в кінці якої була українська школа. Усі навперебій почали дорікати: «Чому вона в російську школу ходить?» На перших порах навіть прозивалися «кацапка». Та Світлана тоді української зовсім не знала, а потім зайшла в школу, до взагалі незнайомої вчительки з вимогою. Дівчина з порога заявила, що хоче вчитися в українській школі, але зовсім не знає рідної мови. Вона коротко розповіла їй про себе, і та

пообіцяла, щодопоможе: «Зараз літо настає, ти бери «Кобзар» Т. Шевченка й щодня читай». Педагогиня показала учениці основні моменти різниці в буквах, і відтоді Світлана вивчила «Кобзар» майже напам'ять.

Колиїї батько вийшов з оточення, тознову потрапив на фронт. Брав Берлін, але у званні його так і не підвищили: він як пішов капітаном, так і прийшов з війни капітаном, тому що був в оточенні. В останні дні війни був поранений у ногу. На фронті велику рану «залатали», але щось не дошили й через це він дуже храмав. Далі почалася гангрена і прийшлося відрізати ногу вище коліна, а це призвело до розлучення батьків. У нього були страшні болі, і він все просив: «Дай мені щось, бо у мене нема сну».

Родина Букатарів пережила й 1946-1947 рік. Коли після війни на Україні був голод. Місцеві газети навперебій писали про неврожай, а зерно йшло «на вагу золота». Кривава радянська влада напевно готувала черговий міф, а насправді тотально винищувала українців і шукала способу будь-якою ціною вкрасти розробку атомного озброєння.

«Я не знаю як ми не вмерли в 1946-1947 роках. Це два роки такі. Їли якусь баланду, зривали цвіт акації, якесь листя, щось таке замішували. Але це дуже важко і спомин дуже тяжкий. Це, не дай Бог, дитина плаче, не може заснути, просить їсти у мами, не дай Бог, це пережити знову. Але пережилося, по-маленьку. Після війни дуже не вистачало вчителів, я могла вже йти вчити молодші класи. Моя мрія була стати вчителькою. Добре знала німецьку мову. У ті часи було обов'язкове семирічне навчання. Почали говорити, що в нашій школі відкриють 8 клас. А я хотіла ще поступити в інститут. Тоді 8-9-10 класи були платними. Я так вимолювала у мами ті гроші. Мама весь час просила, що не треба тобі нікуди їхати і далі вчитись. Класний керівник, єврейка, дуже підтримувала мене. Одного разу навіть заплатила за мене, бо мама прийшла і сказала, що забирає мене, бо немає чим вже далі платити».

Нараторка пригадує, що тоді люди дуже бідно жили, не було до кого звернутись, бо в кожного свої проблеми, свої біди. Родина, повернувшись із евакуації, дуже бідувала: бабця стара, хата похилена, там стояли німці. Вони в одну частину будинку заводили якихось коней, а в другій - самі жили. Десятий клас закінчували пізно, уже в 20 років. Але шматок хліба був в усіх. Тут у тата почалися проблеми. Світлана поїхала на Буковину, хоча у Вінниці був педагогічний інститут. У Чернівцях при університеті був учительський інститут, де за два роки можна було отримати фахпедагога. Вона достеменно знала, що допомагати їй ніхто не буде. Та не знаючи, де Чернівці, не маючи там ніякої підтримки, вона усе ж таки зважилася на самостійний крок. Спершу – не склала іспитів, не вийшло вступити, потрапила в університет за другим заходом. Студентські повоєнні роки були голодними й холодними, але Світлана була загартована Другою світовою війною.

Кілька народних оповідань про Другу світову війну записав і фронтовик, лікар і фольклорист із Хмельниччини, який пов'язав своє життя із Буковиною Іван Безручко. Зокрема він занотував якоесь оповідання про переправу на річці Одер у Німеччині. Солдати почергово переїжджали через тимчасовий міст, але цю чергу порушив кухар, який щойно зварив борщ і сказав генералу, аби той не сварився, що їде «На Берлін!» Через це – він не був покараний [47, с. 437]. Він колись зізнавався, що хотів оприлюднити справжні народні оповіді про страхіття війни й післявоєнного часу радянської. Однак в умовах тодішніх реалій це було неможливо зробити, адже офіційна позиція влади зовсім не збігалася із суспільною думкою. Тому й виходило усе у викривленому світлі.

Народні оповідання цікавили й буковинського фольклориста, який записав по Україні 40 томів казок – Миколу Зінчука. У 1978 році він

записав у Житомирі від своєї мами Надії Родіонівни оповідь «Дві матері» Це щемливе оповідання про те, як одна молода жінка під час евакуації у Другій світовій війні покинула свою річну дитину на чужих людей і втекла. Та через роки поведінка її усе ж не змінилася, вона то не хотіла признавати свою дитину, то хотіла її забрати у дівчини, яка виростила маля [47, с. 452-455]. Шляхи людські також непередбачувані.

Висновки до 1 розділу

Перша і Друга світові війни були величезними випробуваннями для українського народу. Чимало здорових і молодих людей було мобілізовано на фронт відстоювати чужі політичні інтереси, перебуваючи у нестерпних умовах холоду, поневірянь в окопах, антисанітарії, концтаборах, зазнаючи каліцтва і злигоднів. У народних оповіданнях про ті важкі часи дано оцінку тим усім подіям. У них звучить застереження людству про недопущення такого безчинства. Та, на жаль, наша держава і наш народ на початку ХХІ століття змушений знову пройти горнило кривавих випробувань у новій, нечуваній досі, ганебній війні Росії проти України.

Чимало таких текстів перекочувало на сторінки авторських текстів, що засвідчує їх продуктивність і нерозривний зв'язок із писемною літературою. У наш час починають оповідати уже про сучасних захисників Української Держави. Цей процес буде тривати й надалі.

РОЗДІЛ 2

НАРОДНІ ОПОВІДІ УКРАЇНЦІВ ПРО ДРУГИЙ (1932-1933 РР.)

І ТРЕТІЙ (1946-1947 РР.) ГОЛОДОМОРИ

Питання голодоморів в Україні неодноразово ставало темою багатьох наукових досліджень: статей, монографій, тематичних збірників. Не залишилося воно поза увагою й українських та зарубіжних письменників, таких, як П. Тичина, В. Барка, У. Самчук, Р. Конквест та багатьох інших.

Серед фольклористів найбільш послідовно цією темою займався член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу фольклористики Інституту народознавства (м. Львів) Василь Сокіл. У 2003 році він видав фольклорний збірник «Українці про голод 1932-1933» [64] і написав до нього ґрунтовну передмову про причини і наслідки страшного випробування для українців, яке забрало життя близько 10 мільйонів людей (хоча точної кількості жертв, на нашу думку, на жаль, уже ніхто й ніколи не назве, така об'єктивна реальність). Тут учений подав певну класифікацію таких матеріалів за відповідними сюжетами: 1) колективізація та її наслідки; 2) напади, пограбування та руйнації; 3) рятування людей від голодної смерті; 4) тотальне вимирання населення [59, с. 7].

Наступним кроком В. Сокола було написання підсумкової монографії із додатком нових фольклорних текстів про усі три голодомори, які пережила українська нація. У 2017 році він оприлюднив велику книгу «Фольклорна проза про голодомори ХХ ст. в Україні: парадигма тексту» [60]. Взятися за розробку такої складної теми, як зізнається вчений, його спонукала хвиля фальсифікацій про нібито вигаданість голодоморів.

Варто зауважити, що кожен із дослідників голодоморів обирав для висвітлення свою проблему: хтось писав про більше про вимирання людей, інший про наслідки колективізації, а хтось – про вилучення їжі та збіжжя.

Щодо останнього, то спеціальне дослідження про вилучення їжі під час голодомору 1932-1933 років в Україні і на Кубані у світлі усноісторичних джерел написала Т. Боряк [2, с. 581-592].

Політика й методи московитів щодо грабунків і вилучення тварин (великої рогатої худоби: корів, бичків, телят, волів, а також коней, кіз і свиней), збіжжя й городини не мінялися ні під час першого (1921-1923 років), ні другого голодоморів (1932-1933 років), ні голодівки 1946-1947 років.

На Буковині проблематикою голодоморів займалися П. Брицький [4, с. 16-56], В. Ботушанський [3, с. 57-66], Г. Чайка [3, с. 57-66], І. Фостій [66, с. 67-94], О. Масан [37, с. 95-110], Н. Масіян [38, с. 111-116]. Ці вчені-краєзнавці взяли участь у підготовці «Національної книги пам'яті жертв голодоморів 1932-1933, 1946-1947 років. Чернівецька область» (Чернівці, 2008) [50]. До великого тому, обсягом у 1088 сторінок увійшли статті, спогади-свідчення 79 очевидців голодомору 1932-1933 років, що були зафіксовані у 10 районах Буковини та міста Чернівці. Це – оповіді людей, які свого часу волею долі потрапили на Чернівеччину й тут вижили. Дивно, що жодного народного оповідання про ті страшні часи не було записано у Заставнівському районі.

На рівні Української Держави 28 листопада 2006 року було прийнято «Закон України Про Голодомор 1932-1933 років в Україні», який підписав третій Президент України Віктор Ющенко [17, с. 3-5].

2.1. Свідчення очевидців - переселенців з Лівобережної України про великий голодомор 1932-1933 років

У квітні 2021 року студентка 3 курсу філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича Аліна Беженар, за порадою бабусі, зафіксувала у трьох селах Глибоцького району Чернівецької області оповіді про голодомор 1932-1933 років від колишніх переселенців із Вінницької і Дніпропетровської областей, які за різних обставин потрапили на Буковину. Оповідь колишнього мешканця села Слобідка Глибоцького району Миколи Юхимовича Засухіна, 1917 року народження, наприкінці 1990-х років ХХ століття запам'ятали його односельчани: *«Родився я в місті Дзержинськ Дніпропетровської області. У голод 1932-1933 років мені виповнилося 15 років. Я вчився в технікумі. Нас, студентів, закріпили в одну столову і давали їсти раз у день – кусок хліба, тоненький як папір, і чай без цукру. Зі сльозами на очах згадую той час. Дуже було тяжко. Всі ходили голодними, не було що їсти. Пам'ятаю, який був мій живіт, надутий від голоду. Недалеко від нас був маленький ліс (посадка). Мій брат ходив туди гриби збирати. Мама варила їх дуже довго, бо боялася, щоб діти не отруїлися. Бо часто були випадки, що люди помирали від грибів».* Його земляк, Віктор Григорович Харківський розповідав про ті часи так: *«Я народився на хуторі Краснощокове Васильківського району Дніпропетровської області 1925 року. У нашій родині мати варила нам гнилу кукурудзу, про хліб чи картоплю не було й мови. Дуже багато людей помирало від голоду. На вулицю страшно було вийти. До нас не приходили з сусідніх сіл, бо не мали сили ходити. У людей опухали спочатку животи, а потім ноги, руки. Вони не могли говорити і помирали з голоду»* (записано в с. Корчівці Глибоцького району).

У 1940-х роках через кордон на Буковину із сусіднього Поділля, як тільки з'явилася така можливість, також перебралася дві родини із

Вінниччини. Уродженка села Красне Тиврівського району Вінницької області Ольга Олександрівна Резніченко, 1925 року народження, пригадала, що *«Уголодомор 1932-1933 років я проживала з татом і мамою на Тиврівщині. Голод був дуже страшний. Мій батько ніде не працював, а мати – в колгоспі. Їсти не було що, ми харчувалися равликами та зеленим листям. Пухли від голоду. Єдиним спасінням був дядько, який жив і працював у Києві й вислав нашій сім'ї сухарів. В селі були такі люди, які через голод походили з розуму. У них були дуже страшні очі. Батьки старалися не відпускати своїх дітей на вулицю, бо боялися, що вони можуть пропасти»* (записано в селі Черепківці Глибоцького району).

Буковинському письменникові І. Нагірнякові не так давно несподівано потрапив до рук рукопис книги-сповіді, на той час уже покійного товариша - кандидата історичних наук Леоніда Олійника. Письменникові було відомо про нього, що той останні роки мешкав у Києві, а походив зі сходу України. Переглянувши оті разючі одкровення, буковинець переконався у тому, що дії тодішніх комуністів– ярих прихильників політики «вождя народів», із беззастережного позбавлення українських селян найдорожчого - хліба, були давно й добре сплановані. Такі процеси прирікали їх на мученицьку голодну смерть. Моторошна наука була випробувана керівництвом партії та уряду в 1932-33 роках.

У рукописному фоліанті Л. Олійник описував не тільки те, що бачив, а й пережите на власному досвіді. Так склалося, що він за велінням долі брав безпосередню участь у колективізації. Всіляко сприяв «нав'язуванню» любові до радянської влади та колективного господарства. Користуючись нагодою, І. Нагірняк занотував собі кілька актуальних і важливих уривків із невиданої книги Л. Олійника «Спогади». Про себе цей автор зокрема написав таке:

«Ми приїхали в Бирине, коли там (та й не тільки там) боротьба за здійснення колективізації перебувала в повному розпалі. Колгосп уже було створено, тепер ставилося завдання до початку весняної посівної кампанії 1933 року завершити об'єднання в колгосп всіх селянських господарств. Сільський актив, очолюваний енергійним і вольовим головою сільради Ничипоренком, працював з неослабною енергією. Які то були люди! Не могли стояти осторонь від подій і ми з Михайлом Стеблиною і як комсомольці, і як радянські студенти. І нам теж дісталось. Ми брали найактивнішу участь у здійсненні найрізноманітніших завдань господарського і культурного будівництва. Довелося не тільки виступати з лекціями і доповідями, агітувати за перевагу колгоспного виробництва, але й брати участь у здійсненні планів хлібозаготівель, які були дуже перебільшені. Доводилось ходити хатами і «вигрібати» комори, погребі і бути свідками голосінь жінок і плачу маленьких діток, яких ми лишали без зернинки, без картоплинки. У мене серце кров'ю обливалося, я не міг бачити цих картин, я кричав, протестував» [45, с. 186].

Його товариш по комсомольській організації Михайло Стеблина дотримувався протилежних поглядів. Він переконано вважав, що треба наполегливо і послідовно домагатись беззастережного виконання планів влади, і що приховані вороги радянської влади ховають від неї хліб та інші стратегічні продукти. Цей чоловік ніколи не зважав ні на плач, ні на сльози згорьованих матерів, ні на крик дітей. Неначе справжній камінь, а не людина. Далі Л. Олійник зазначав, що в селі тоді було чимало чоловіків, які якимось дивно оглядалися, вичікували, тому й не поспішали вступати в колгосп. Бували випадки, коли із їхнього числа вираховували «найзліснішого», а далі вже швидко вдавались до радикальних репресивних заходів. У спогадах про ті події він занотував таке: «До одного з таких «злісних» ми з'явилися одного грудневого вечора, щоб

схопити і передати його слідчим органам. Він утік. Тоді було наказано викинути на вулицю його сім'ю. Серед зими. Я не хотів чинити цього злочину і пішов додому. Стеблина лишився до повного здійснення «операції». Або іще такий випадок. Одна жінка (вдова) не виконала плану задачі конопляного волокна, посилаючись на те, що вона його не має. Ми заявили до неї до хати. Почався обшук. Михайло «обшарив» усі куточки, не забув заглянути і до печі. І раптом побачив, що там, за заслінкою, лежала в'язанка пеньки. Розлючений Стеблина кинув в'язанку на плечі бідоласній жінці і погнав її до сільради. О, то була картина! Все село було взуте в лапті. Ми його робили босоногим». Так свідомо й послідовно готувалася моторошна трагедія, яку довелося пережити українському народові у 1932-1933 роках.

Вчений-історик зазначив, що осінню (озиму) 1932 і весняну 1933 року посівні кампанії з величезними труднощами вдалося провести за допомогою мобілізації чималої кількості міського населення. За той період, дякувати Богу, вродив непоганий врожай, але збирати його вже не було кому. Тоді виникла нагальна необхідність комусь рятувати становище. Була дана команда у двадцятих числах червня 1933 року сформувати кілька ешелонів робочих рук у Харкові. Сюди запакували студентів інституту, у якому навчався Л. Олійник. Довгий робітничий ешелон за якийсь час прибув до Полтавської області у село Карпівку. Тут відбувся розподіл по населених пунктах і колгоспах. Вони потрапили в село Старицківку, до якого довелося їхати на підводах упродовж дня й поселилися у приміщенні місцевої школи. Туди до них під вечір з'явився голова колгоспу, якого щойно прислали у Старицківку за розпорядженням райкому партії. Він якось дивно попросив прибулих робити так, щоб колгоспники не бачили їх із хлібом у руках. Студенти й викладачі тільки

згодом збагнули сенс такого незвичного прохання. Тут вони своїми очима побачили обсяг горя й людської трагедії.

Студент-старшокурсник ніяк не міг збагнути чому в країні побудованого фундаменту соціалізму, найдемократичнішій, найвільнішій країні, у колись найбагатшому Полтавському краї, вимерло ціле село. Колись квітучі двори господарів заросли бур'яном, вмерли не тільки пісня, але й собаче гавкання, умерло саме життя. З більш як тисячного населення села, на той час, залишилось хіба що два-три десятки страшно змарнілих людей, які ледве пересували свої опухлі ноги. Як пізніше виявилось, таке творилося не в одному селі, а в південних і східних регіонах України.

2.2. Спогади буковинців про «голодівку» 1946-1947 років

Анастасія Василівна Костик (Кушнірик), 1930 року народження, машканка села Веренчанка пригадувала, як батько наказував їм – малим дітям, аби вони мішки із зерном ховали на печі, під головами, щоби маскалі не забрали в колгосп. Діти прикривали трохи пшениці подушками, гралися там, нікого не пускали до хати, плакали, кричали коли хтось чужий заходив до їхньої оселі і так виживали. А сусіди казали тим посіпакам, аби вони не йшли на це подвір'я, бо там – сироти без мами.

Мешканка с. Данківці Хотинського району Марія Михайлівна Довга, 1939 р. н., згадує про ті часи таке: *«Як я була мала, дес мала 6-7 років, ми з дівчатками брали торбинки і йшли в Зарожани на цукровий завод. Там у спеціальних ямах лишалоси трохи жому. Мене дівчата спускали на мотузках, які ми зв'єзували з фусточок, у таку яму. Там я набирала жому і мене вікигали назад. Дома мама домішували до тої кашки трохи муки, солили й пекли на шпаргаті такі тоненькі коржусики. А ми то їли. Воно на смак не дуже добре, але другого не було».*

Кілька сюжетів зі свого дитинства і юності про початок господарювання «совітів» після Другої світової війни пригадав мешканець села Веренчанка Заставнівського району Степан Яківчик, 1930 року народження: *«Я памнітаю як мама зварили таку тирбу з лободи, трохи забілили молоком, додали крупи, тай дали нам у поли їсти, бо ми йшли сапати. Ми то поклали на межі тай сапаїм. На обід посідали їсти, а то прокисло. Ми плачем, бо то не мож їсти, а другого нема нічо. Тай так плачучи їли. А ще назбирали ікогос зилинцу (зелених яблук), тай тожи то їли. А то крутит черево, бурчит, ми плачем, а шо робити?».*

С. Яківчик пригадував також як окремі односельчани виживали у той складний час, де добували хоч якісь харчі, щоби протриматися: *«Памнітаю, неньо казали, шо за селом був худоб'їчий цвинтарь. Туда звозили худобу, яка згинула. А звозили вночи, шоби люди не виділи. Але всерівно були хлопц, які тожи йшли вночи на той цвинтарь з сокирами, відкопували, рубали ту худобу на куски, складали в мішки й несли дудому, варили і їли. Там мош було задихнутиси від того смороду, але шо було робити. Голод не пан».*

Подібний сюжет знаходимо і в свідченнях українців про другий голодомор. Так мешканка с. Ровеньки П'ятихатського району Дніпропетровської області пригадувала: *«Нашу сім'ю скотомогильник також рятував. Коли поздыхає який кінь в колгоспі з голоду, батько примітять, коли відвезуть, а вночі до ями з братами підкрадуться, відрубують стегно з кінського трупа і несуть додому. Мама потім днів 2-3 вимочувала у воді, аби воно не пахло, а тоді вже їжу варили та й їли. Але і конина не рятувала: першими вмерли з цього страшного голоду наймолодші сестрички: Ганна, Люба і Ната, потім брат Михайло, а потім мама. В живих залишилися лишеми: старший брат Петро, батько і я» [11, с. 21].*

Український письменник із Буковини Іван Нагірняк, спілкуючись із земляками про важкі часи голодних 1946-1947 років у Бессарабії, почув якось від одного поважного чоловіка: «Та то тільки у ваших Ломачинцях бідували. У нас, в Сокирянах, люди вміли жити і ніякого голоду не було».

Йому особливою прикрістю лягли на серце оті слова. Бо ж він ніяк не міг забути жахливих розповідей земляків, коли у райцентрі Сокиряни збирав матеріал для книги-родоводу про славні покоління Погребняків, Кирилків, Кистругів, Куліїв. Багато повідали допитливому літераторові старожили краю.

Любов Петрівна Гавдюк, старша донька Петра Іфтенієвича Киструги, народилася 14 січня 1921 року на Сокирянщині. Вона була гарною дівчиною. Її сподобав собі Володимир Миколайович Гавдюк, один із найкращих парубків району, то ж одружився із нею. За віком, він був на чотири роки старший від Люби. Парубок якраз закінчив сім класів румунської школи, а на той час це була висока освіта. Але його спіткала сумна доля радянського солдата: цей чорночубий, з голубими очима красень-оптиміст у 28 років загинув під час Другої світової війни в Угорщині. Сталося це 3 березня 1945 року, коли війська українського фронту форсували річку Крот. У важкому бою поранило товариша й земляка Василя Погребняка, а його вбило. Любов Петрівна у 22 роки залишилася вдовою з маленьким Толиком на руках та трирічною Софійкою.

У буковинців іще від світової війни кровоточили незагойні рани, а тут звалилася на плечі нова біда - колективізація, а за нею й голодомор. Справне господарство було в родини: півтори десятини землі, плуг, борони, сіялка, пара волів. Усе це за один прихід комуністів із щойно обраним головою забрали в колгосп. А далі взялися ще й за збіжжя - повимітали до останньої зернини. Події тих буремних років назавжди

врізалися в дитячу пам'ять доньки Любові Петрівни - Софії Володимирівні. Вона оповіла таке: *«Навесні 1947 року до нас прийшов уже не молодий дільничний міліціонер і двоєстрібків. Вони залізли на під і все зерно змели. Навіть купку квасолі забрали. Кинули мішки на підводу і їдуть, а мама впали на коліна, здійняли до неба руки й голосять: «Залишіть хоч трішечки. Чим же я дітей годуватиму». Не почули. Після того мама з хати вивезла в Стрій і килими, і вишивані рушники та сорочки, навіть занавіски з вікон зняла. Привезла кілька кілограмів зерна, муки і хлібину. Рятувала нас. І ось настав літній день 1947 року, коли в хаті голо, а в животах пусто. Перед хатою у нас росла слива, а під нею шовкова трава. Постелила в тіньочку мама ряднину, лягла і нас поклала біля себе «Спіть, - каже, - то й їсти не схочете». Лежимо. Сон не йде. Лиш братик все пхитькає та повторює: «Ам, ам», мовляв, дайте їсти. І враз мама до мене: «Соню, а ну лізьмо на під. Ти маленька, понийпориши попід стріхою, може десь закотилася торішня фасулина». І я назбирала майже відерце квасолі. То був порятунок. Поклала мама варити оте добро і посилає мене до сусідки, тьоті Олі Саранчук, що вже спухла з голоду. Я прийшла, а вона лежить на призьбі, як гора. А ноги як колодки: опухлі й аж сині. Говорю: «Гай ідіть до нас, мама казали, щоб ви прийшли поїсти фасуль», а сама не можу відвести очей від тих страшних ніг.*

Тітка Оля ледве видавила з себе: «Ой, дитинко. Я не годна. А ти мені допоможи встати». Голос жінки трохи збадьорився від того запрошення.

А мені ж п'ять рочків. Ото помічник. Помаленьку ми прийшли. Мама дала нам по кілька ложок того смачного наїдку й попередила: «Не кваптеся, аби не завадило на голодний шлунок». Минула якась година, а тьотя Оля знову клянчить. «І не просіть, - каже мама - Потім. Серед ночі попросите та й уділю трошки. А зараз не можна». Лиш один Бог знав, як вижили» [45, с. 180].

А її земляк, Василь Павлович Пуйко, не соромлячись гіркої селянської сльози, згадував: *«У 1947 році мати повивозила все з хати - вишиті рушники, сорочки, ткані килими. Міняла на Западні Україні, у Стрию, на хліб. Мами по кілька днів не було дома. А ми - Маруся, якій чотирнадцять виповнилось, восьмирічна Катя і я (мав тоді сім років) голодні і злякані очі продивили, виглядаючи матір, сподіваючись, що вдасться бодай якоїсь каші скуштувати. І жом їли, і лободу, і траву всяку. Але в нас була корова і ми врятувались.*

А первий брат, одноліток Володя, як і старший від нас на два роки сусідський Вася, померли голодною смертю.

Якось пішов я провідати свого товариша Михайла Микитюка, їхня багатодітна сім'я жила поруч із нами. Дивлюся, а він спухлий біля плити хитається. «Що ти робиш? – питаюся. А Михайло, ледве ворухачи губами, прошепотів: «Борщ варю. З фасульками». Подивився я у каструлю, а там плавають одні кісточки з вишень. Тоді я прибіг до мами і, давлячись слізьми, випалив: «Я нічого не буду їсти, якщо не візьмемо до себе сусідського Мішу».

Так він вижив у нашій сім'ї» [45, с. 181].

I. Нагірняк зазначав, що у той складний період в самих Ломачинцях, завдяки активним діям місцевих комуністів та активістів нової радянської влади, сотні людей, як дорослих, так і малих, забрала голодна смерть. У різні часи занотовані оповіді земляків про голодне лихоліття й сьогодні викликають у серці невимовний жаль і непередаваний біль.

Сусідка Євгенія Беженар якось зізналася йому: *«Неподалік від нас дві осиротілі сестри з'їли свого молодшого брата. Люди потім дізнались про оте страхіття. Бо несповна розуму дівчата навіть показали місце за хатою, де прикопали Кирилові кісточки. Але так їм нічого й не було. Бо всі*

рятувались, хто як міг. От пережили! Най Бог ратує наших дітей від такої біди» [45, с. 182].

Письменник уже в зрілому віці наслухався дуже багато сумних і жахливих оповідей про ці зболені 1946-1947 роки. Адже спочатку про ці події усі мешканці краю вперто мовчали. Ніби якийсь переляк міцно зціпив їм губи. Із таких міркувань у газетах і книгах про це довго нічого не писали. І. Нагірняк ніяк не міг зрозуміти, як можна було не реагувати на такі кричущі злочини Кремля?

Він неодноразово перечитував старі пошарпані підшивки сокирянського районного часопису «Оновлене життя» за перші роки після Другої світової війни. Знайшов чимало матеріалів і про життя своїх рідних Ломачинців, зосібна в пам'ятньому 1947 році. Ретельно аналізував прочитане на сторінках газети, а відтак почуте від очевидців подій про той складний період. Однак вкотре переконувався, що саме тоді на Буковині почала формуватися цинічна й дволика ідеологія: писали й говорили з трибун партійних конференцій, пленумів, з'їздів одне, а насправді в житті відбувалося зовсім інше. Із газетних літописних сторінок виливався суцільний оптимізм, а з уст згорьованих людей – пережиті страхіття. У передовій статті «Комуністи в авангарді збиральної кампанії» (Сокирянська районна газета «Оновлене життя» за 27 липня 1947 р.) інструктора РК КП(б)У К. Літвінова він зокрема прочитав наступне: «Комуністи с. Ломачинці проявили ініціативу по організованому вивезенню хліба на пункт «Заготзерно». Вони 26 липня організували червону валку із 20 підвід, на яких привезено на пункт «Заготзерно» в рахунок державної поставки із урожаю 1947 року 11,5 тонни зерна. Ініціаторами червоної валки були - уповноважений РК КП(б)У т. Фомін, голова сільради т. Бузурний, секретар первинної парторганізації т. Жайворонок».

Багаторічний журналіст І. Нагірняк на мить відклав набік процитоване число газети, бо йому раптом пригадався разючий спогад місцевої пенсіонерки Ганни Попадюк. Вона згадала про голодівку таке: *«Тато сховали під припічком макітру жита. Але її знайшов разом з уповноваженими голова сільради Микола Бузурний, якого люди Митросєром прозвали. Забрали все. І ми вже не мали що їсти. Наші люди йшли за жомом аж до Снятина, в чужу область. Подалася туди і я з подружкою Сяньою Гандзійкою. На що ми тільки не надивилися! Люди по дорозі помирали, але не було сили їх поховати. І ми йшли далі. Дорослі чоловіки переходили річку Бистрицю вбхід. Бралися за руки і йшли, аби течія не збила з ніг. Окремі не змогли встояти, падали і вже не піднімалися. А що робилося біля ями з жомом! Дехто тут же об'їдався тієї смердючої січки, і вже не вставав. Ми переступали через мертвих. І досі страшно згадувати ті часи. На жаль, ті принесені мною кілограми жому не врятували від голодної смерті тата» [45, с. 182].*

Подібною і такою ж сумною й жахливою була і розповідь односельчанина Івана Попадюка, який неохоче пригадував окремі епізоди зі свого життя зі сльозами на очах, зціплюючи зуби:

«Добре пам'ятаю, як у 1947 році моя сестра Докія разом із сусідкою Марією позбирали, що можна було з одежі, вишиванок, та й подалися в Коломию міняти на хліб. - У його голосі, зауважував І. Нагірняк, була така туга, що він думав, що оповідач ось-ось підірветься на ній, як на замаскованій міні. - Вдома у неї zostалися голодні чоловік із трирічним сином. Вона тоді виміняла майже півпуда жита. То вже був порятунок на деякий час! Докія не могла домолитися, аби той поїзд якомога швидше довів її додому. Нарешті, вже доїхала до станції Іванівці. Додому залишалося недалеко, через одну станцію - Романківці, а то, вважай, вдома. Докія з Марією сиділи на колодах, якими був наповнений вагон

товарного поїзда. Танула ніч. «Вранці, може, й буду вже біля свого синопка», - поділилася Докія з товаришкою. Та враз Марія вирвала з її рук мішок із хлібом і штовхнула Докію з вагона. Біль тут же обпік ноги. Коли останній вагон прогуркотів над головою, зрозуміла - ноги відрізані. Крик вирвався із Докієвих грудей, як грім із неба. Але у відповідь лише загавкали пси. «Десь близько є люди», - майнула у Докії думка. Страх, образа, ніби спаралізували її. А невтрачена свідомість примушувала Докію боротися за життя. Вона кричала з надією, що, може, її почують люди. Відчула, як кров покидає тіло. І тоді Докія скинула кукфу й позапихала обрізані ноги в рукави. За цією тяжкою роботою і застав її колійний обхідник. Чоловік забрав Докію до себе, а звідти її транспортували в чернівецьку лікарню. Тим часом Марія сказала рідним, що загубила подругу у жєбрацькій штовханіні. Згодом її засудили на сім років в'язниці. Але горе, породжене голодом, від цього не змінилося. Як і тяжість долі Докії, яка ще три роки жила на землі калікою» [45, с. 183].

Людське горе і зажита на ньому «слава» новонавернених комуністів сплюндрованої України йшли поруч. У черговому номері «Оновленого життя» за 28 серпня 1947 року, І. Нагірняк знайшов коротке повідомлення про занесення на районну дошку пошани ломачинецького колгоспу імені 28 червня за дострокове виконання плану хлібозаготівлі. У цій обставі особливо відзначився місцевий голова сільської ради Микола Бузурний, якого люди і проклинали й страшенно боялися. Він, разом зі спеціально уповноваженим агентом мінзагу К. Галагоцом, всюдисущим активістом М. Нажигою обнишпорював усі закутки в кожній сільській хаті та на горищі, забирав не лише останні зернини збіжжя чи єдину козу або вівцю, а й останню верітку з долівки. Найстрашнішим було те, що нікому в такому випадку не поскаржишся, бо ж вони не собі брали, а для зміцнення

молодої держави старалися, для покращення добробуту її громадян надривалися.

Допитливий журналіст заради справедливості вирішив провести ціле розслідування й з'ясувати: хто ж він, цей заповзятий поборник нової радянської влади - Микола Бузурний? Як виявилось, це був звичайний сільський бідняк. Про таких в селі зазвичай казали: «Не дай Бог з Івана пана!» Люди такого ґтибу, як правило, ніколи не вміли нічого якісно робити. За спостереженнями старших господарів, у такого як упав паркан, то так і згнив на землі, бо не було його кому підняти й відремонтувати.

Чиновницьке одвічне прагнення вислужитись перед начальством, обов'язково почути від вищих керівників влади похвалу на свою адресу, неодноразово підштовхували М. Бузурного особливо не з'ясовувати, де багатий, а де бідний. Тому він усіх оббирав і робив жебраками. А коли хтось із селян наважувався не підкоритись йому, не послухати вказівок, а тим більше - не виконати доведеного до всіх важливого державного плану, тоді для такого бунтаря починалися тотальні домашні обшуки. Трохи згодом в уже згаданій районній газеті «Оновлене життя» час від часу з'являлися повідомлення приблизно такого змісту:

«Громадянка села Ломачинці К. С. Бузурна з плану хлібопоставки 558 кілограмів здала лише 58,1. Замість того, щоб чесно розрахуватись з державою по хлібопоставці, вона, з метою злісного невиконання плану, заховала 339 кілограмів хліба. За цей злочин 27 серпня народним судом засуджена на 8 років позбавлення волі із конфіскацією всього майна». Інформація надрукована в часописі 7 вересня 1947 року й була обговорена на зібраннях трудових колективів Сокирянського району Чернівецької області.

Та працівники ідеологічного відділу райкому партії додумалися написати від імені колгоспників артілі імені 28 червня цинічний лист-звернення до всіх трудівників полів, робітників МТС Сокирянського району, що відразу ж був надрукований в «Оновленому житті» за 2 жовтня 1947 року. Зміст його такий: «Ми, колгоспники колгоспу ім. 28 червня, натхненні патріотичним рухом в країні за дострокове виконання і перевиконання хлібопоставки державі з урожаю 1947 року і виконуючи вказівки великого вождя радянського народу товариша Сталіна, включаємось у виконання хлібоздачі авансом в рахунок натуроплати за роботи МТС в 1948 році. Указ Президії Верховної Ради СРСР від 29 березня, який прирівняв самовіддану працю хлібороба до військового подвигу, запалив нас, колгоспників, на героїчну боротьбу за високий урожай. Ця боротьба увінчалася успіхом.

Закликаємо всіх колгоспників, колгоспниць, робітників МТС та селян-одноосібників Сокирянського району наслідувати нашому прикладу, здавати хліб державі понад план. Лист обговорено і прийнято на зборах колгоспників і колгоспниць артілі ім. 28 червня села Ломачинці».

Усе це лицедійство відбувалося буквально в той час, коли люди пухли з голоду і вмирали. Не важко було здогадатися, що не збори колективного господарства складали й писали того листа, за умови якщо вони взагалі були. А в рідних Ломачинцях того року помер від голоду його найкращий дід Іван, а далі страшна смерть забрала Марію Твердохліб та її трьох дітей, Марію Боднарюк, Параскеву Бузурну, Андрія Нажигу і його маму Ганну, Єремія Гандзюка, Єремія Попадюка. На жаль, усіх І. Нагірняк, якби й хотів, то не зміг би перерахувати.

Як з'ясувалося через довгі роки, але вже за часів Незалежної Української Держави, то був аж ніяк не патріотичний рух, а сліпе, беззаперечне «виконання вказівок великого вождя радянського народу

товариша Сталіна». Йому ревно намагалися догодити різної масті ломачинецькі, сокирянські, чернівецькі місцеві маленькі Сталіни.

Уродженець сокирянських Вашківців, Олександр Бандалак про страхітливе лихоліття розповідав таке: *«1947 рік - то моє дитинство, страшне і голодне. І бідувала не тільки наша сім'я. Бідували всі жителі Вашківців.*

Я спух від голоду, а то була ознака, що смерть уже за порогом чекала. Врятували старші брати Михайло й Василь, які взяли мене в Дрогобицький район пасти за їжу худобу в людей» [45, с.185].

Багаторічний щирий побратим І. Нагірняка, уродженець села Романківці, журналіст Василь Гандзій з болем згадував про той голодний рік: *«Я жив тоді однією думкою: хоч раз добре наїстися. Ви знаєте, що то таке бевка? Ні? Та щоб ніколи й не знали. Це страва, подібна до мамаліги, але приготовлена з м'якоті соняшничиння і перетертої лободи. Хліб замінив жом, який носили аж з-під Станіслава. Не від добра, мабуть, Анастасія Ваданюк, яка не дочекалась з війни двох синів, залишала третього, зовсім малого, вдома і йшла в оту неблизьку дорогу за жомом. І не одна вона йшла. Сотні романківчан шукали порятунку від голодної смерті. Не всі й додому повернулися» [45, с. 185].*

Із завзяттям журналіста-розслідувача І. Нагірняк уважно перечитав усю газетну підшивку «Оновленого життя», але так і не знайшов бодай маленького повідомлення про будь-який голод, про тодішні труднощі із хлібом. Замість того навперебій друкувалися всілякі рапорти, запевнення товаришу Сталіну про виконання і перевиконання плану хлібозаготівок та численні повідомлення про судові засудження злісних злодіїв і саботажників фактично по всій території республіки.

Саме тоді, аналізуючи перечитане і вивчене, співставляючи сумні спогади земляків із Сокирянщини, в його свідомості чітко вималювався певний смертельний сценарій дій тодішньої влади, що сіяла у 1946-1947 роках голод, страждання і страшну смерть.

Журналіст Михайло Брозинський, уродженець села Михалкове, що на Сокирянщині, також почув і занотував народні оповідання про голодівку 1946-1947 років. У книзі «Босоніж по стерні» він зокрема зазначає: «Осінь 1947-го не густо віддячила селянинові – і непогідна була, і всяка мушкара влітку точила і бурячок, і картопельку, і зернинку – не рясно було по кутках ні в колгоспній коморі, ні у Тодировій stodолі» [6, с. 8]. Михайлова родина легше перебула злигодні, бо тато Федір був майстром: комусь коня підкує, комусь фіру зремонтує, а комусь – бідненьке весілля зіграє. То все якась копійка перепадала. «По-бідному, і все ж пережили (навіть із висівок з лободою коржі пекли) зиму 48-го, а там вже й молоденька кропива пішла, первоцвітом луги покрилися, забрунькували дерева – і легше стало» [6, с. 10].

Та не всі буковинці могли зв'язати кінці з кінцями, деякі родини ледь животіли. Усе залежало ще й від того, кого призначили на сільського голову, голову колгоспу, партійного керівника. Вони визначали загальну політику тодішньої влади.

«Селами шастали совіти, ні одну хату не минали. Забирали в людийвсьо, що хотіли: птахів, овец, свиний, зерно, муку». Селяни, що могли приховували, але «стрєбки» з москалями знаходили і забирали все до зернини, не зважали навіть на те, що старі люди, діти залишаються впроголодь. Про один з випадків згадує мешканець села Борівці Олександр Іванович Гордей (1905 року народження):

“Ви знаєте, тежко про це згадувати. Але і забути не мож. Прийшла ця дика згряя на нашу вулицю, що си називає Ланци. Все забрали в моїх сусідів Буджіків. А в Івана Буджіка дев’ятиро дітей. Як ці діти мучилиси, пухли з голоду. Нарешті прийшли й до мене, а в мене менча дитина була слаба, мала горечку, лежєла на подушці, на постелі. А в нас і брати ни було шо. Лишилося дес зо три килі курудзіної муки. А моя жінка міщул з тов муков поклала під подушку, де дитина лижєла. То шо ви думаєте, вони ту муку забрали з під подушки, хоть жінка просила їх, плакала, шо то була решта муки, з котрої вона варила тирбу. Діти плакали голодні, зачєли їм і нам з жінков пухнути ноги. А це була весна, пригріло сонечко, зачєла рости травичка та всілякі бурінці. Пішла моя жінка по городі, назбирала натини, жілючої кропиви та пера від часнику, бо його садили осинив перед Дмитрієм, то він уже зачєв рости, пустив рані пера. Отак лиш віжили у той чєс.”

Люди в селі пухли з голоду, вмирили. Ходили полем, де росла «мандамурка», відсортовували замерзлу і гнилу і з неї робили коржі. А на пограниччі двох сіл, Борівців і Кисилєва, на околиці колись був завод, яким керував пан, де з картоплі робили горілку. Це місце називалося Юзифівка. Відходи від бульбин викидали в яму й закопували. То місцеві ті залишки (лушпиння, жмих) відкопували, набирали мішками і пекли з того коржі. Про це розповіла мешканка села Борівці Марія Квасніцька (1900 року народження).

«Збиралоси нас кілька жінок, і зо два чоловіки, і вночі з ліхтарєми йшли на Юзифівку. Там набирали тих відходів від мандабурки і несли додому. З них пекли коржі. Але від них люди мерли. Кождий день похорони. І то по кілька людей. Лишень передавали одні другим: умерли Янушка з сином, померла вся родина Галіцьких. Повмирили Кулієвичі (тато і мама), а діти си лишили сиротами. Тому їх ростили близькі й

далекі родичі. Най Бог боронить від того, що наші люди пережили». А інша мешканка села Марія Сливка (1911 року народження) згадала таке: «Була тепла весна, файні були сходи озимого жита, пшениці, ячменю. Вже си вібили колоски, але зернітка ще не дозріли. В них лиш молочко ще було. То дітлахи з торбинками і ножиціми йшли на своє поле, зрізували ті колоски, а дома мали їх сушити на шпаргаті, розтирали і варили таку тирбу та додавали до неї натини, кропиви та перів часнику. Отак си люди ратували від голоду. А бодай ті москалі щістя не мали, як вони над нашими людьми си збиткували».

На Заставнівщині також були великі проблеми у місцевих мешканців після створення перших колгоспів. Влада вперто настоювала на тотальному обдиранні селянських господарств. Для цього вона агітувала безземельних до своїх лав і робила їх своїми посіпаками. Про це свідчать оповіді старожилів із села Дорошівці:

«Був у нас такий Курлек, Мірчихи вуйко рідний. То він усіх відавав з Дорошовец. А тут було вісіле. Я сиджую дома, у хаті, мала на пічи, а мамка доятькорову. А він приходи. Зброєний приходи, до хати, сірника запалити. Я дала йому той сірник, він запалив, а я його добре знала, бо він у діда Маскуляка служив. Та й то він пішов. Мамку як арештували, то він був їм на очній ставці. Казав, що я був у неї, але її у хаті не було, була лиш мала дівчинка. Я запалив дзитар і пішоу. А слідчий каже мамці: «Шо ти думаєш, як Курлек нічо на тебе не сказау, я тобі всьорівно дам десіть рік задурно, ні за шо». Тоді якраз вийшов наказ Берії, згідно із яким селяни фактично позбавлялися будь-яких громадянських прав, і їх могли засуджувати до ув'язнення без причини терміном до десяти років, незалежно від того чи була людина винна у чомусь чи ні.

У ті роки на Буковині переміщалися невеликі похідні групи бандерівців. На них часто НКВС влаштовував засідки-облави. Якось у

Дорошівці з берега Дністра забігли три вояки. Один відразу сховався до оборога, другий - на стрих, третій – заліз між колоди. Аж тут загін москалів обходить обійстя. Місцеві селяни боялися наслідків такого переслідування. Стрібки довго шукали, а не знайшовши – пішли геть. У Дорошівцях хлопців, чоловіків із села, хто був в УПА – знали в обличчя, а до «чужих» ставилися і з повагою, і з острахом, бо не були знайомі. Бували такі ночі, коли бандерівці приходили по провіант, по елементарні ліки. Іноді вони заходили попередити місцевих посіпаків, які сприяли радянській, колективізацій або брали участь у висилці українців у Сибір, виганяли із храмів і т. д. Одним із таких був отой Курлек, який міг будь-кого видати тодішній владі, а кого не хотів, того не видавав, але часто – не безкоштовно. Він себе представляв великим місцевим начальником, Богом. Одну митківську жінку за його наказом більше двадцяти разів опускали у криницю й витягали, щоби вона зізналася де заховала збіжжя із цьогорічного врожаю. Та вона все одно не призналася. Таких випадків було багато. Але українці усе пережили.

Марія Андріївна Габора (1939 року народження), мешканка села Дорошівці Заставнівського району про голодівку 1947 року розповіла таке: *«Мамка купили ділетку пшениці. Ділетка пшениці мала двацять п'ять кил. Дали двацять і штири тищі, сполокали її, поклали, бо треба було сполокати, би вітак змолоти. А мене поклали пазити, би кури не їли, а я пазю. А жінка прийшла, то була Параска Варвущена, вона мала Мігайка і Лесю, там де Довбниха сиділа, то її баба, тої Довбнихи. Голодна, як уздріла ту пшеницу і тако кулаками і їст ту пшеницу, так як є. А я стала і див'юси, шо буду казати. Та вона відобрала багато і їла, трошки собі набрала. Мамка відкис прийшли та й кажут до мене: «Шо це є?». А я кажу: «Мамко, така жінка голодна була, шо то, та й набрала пшениці, а шо я мала їй казати». Та й таке було».*

Нараторка пасла тодів полі кожен день свою корову, Бамбуреччину, і Шкварчуччину. Вона зранку йшла з коровою, мати давала їй у торбинку хліба та й невеличний шматочок «солонини». А тут сусідські підпарубки пастушили: Іван Загороднюк і Олекса Загороднюк, місцеві хлопці. Вони на пасовиську кажуть Марії: «Ти будеш сидіти, не будеш завертати корови, лиш дай нам по кавальчикови боханця і сала». Дівчина, жаліючи бахурів, ділилася тим пожитком, бо вони були такі голодні, що аж поспухали. Вона іще вдома подумала про них. Мама давала дитині трохи харчів у поле, а вона ще трохи украде, щоб мала їм що дати, бо вони дуже голодували всією родиною. *«А у нас корова си доїла. Я знаю, що ту пшеницу мамка як змололи нараз, то лиш пекли коржі нам, а самі не їли, лиш молоко пили. Молоко тримало, а так шоби ми мали що їсти обидві. Такий був голод страшний. А голод не мав бути, але приходили забирали усьо, що було. Прийшли, що найшли змолочене, усьо забрали. Та й кажут, що було добре колис за москалів. Не було добре. А ще ми платили ту бездітність. То що позичка була, що мус. Не маєм чим заплатити нічо, зібрала подушки і понесла до Калинчука - шос дві подушці, бо то піре він брав, то він мені заплатив та й віддала за бездітність. Таке було».*

Про голод 1946-1947-ого року українці Буковини тривалий час не мали права навіть згадувати, як у страшному сні. Узагалі в українського народу до сьогодні зберігається страх на генетичному рівні, і вони, іноді, аби уберегти себе від неприємностей, часто відмовляються розповідати про своє стражденне життя: поневіряння по світу, наймитування, висилку, голодомор.

Під час голодівки у тисяча дев'ятсот сорок сьомому роціна Буковину приходили люди з Бесарабії. Вони приносили із собою дуже гарні вишиті сорочки. Ті вишиванки були гаптовані бісером (цітками). Здавалося, що там більше було ціток, ніж того полотна на тій сорочці. Змарнілі

подорожні заходили в села, на обійстя до господарів і казали, що віддають / міняють сорочку, лиш аби їм дали за неї «або фасуль, або муки, або барабуль», або чогось іще поїсти. Багаті родини, які мали оплачувану роботу, міняли ті сорочки на збіжжя, городину, молочні продукти, іноді й м'ясо. Залюбки вимінювали речі ті жінки, чоловіки яких тоді працювали на роботі. Ну а ті, які залишилися після війни вдовами, й не мали що ні собі, ні дітям зварити їсти, не хотіли й не могли нічого міняти за ту сорочку.

Мешканка села Мигове Вижницького району Чернівецької області, Василина Іванівна Берник (1943 року народження) про своє дитинство розповіла наступне: *«Мама ходила в калагоз. А в калагозі робили, та тажи нічо не було, бо в нім нічо не платили тогди. Шо за рік заробила, то принесла десіть кел пшениці у торбинці. Ну тай шо з тої пшениці. Варили кулешу. Хто мав, то ще варив кулешу з жита та з пшеничної муки. З жита така кулеша була масна, шо мож було стіни мастити. Тий ни було з чого. Тим сім'ям легше було, чий чоловік робив у лісокомбінаті, бо вони діставали шомісіця трохи муки. Багато не давали, але все давали. Вже вони мали з чого кулешу зварити. Трохи давали курудзіної муки. Тай там гроший вже більше зароб'єли. А ці одовиці, які си лишили після війни, так бідували, і діти, і жінки бідували з ними. Їх гнали у калагоз, а їсти не було шо зварити».*

Трохи заможніші запрошували робітників на день, на тиждень до себе сапати за муку на кулешу, за молоко, за одяг чи взуття. Мама Василини іноді наймалася на таке сапання. Одного разу вона пішла обробляти землю до жінки й сапала у неї тиждень. Господиня побачила, що сільська дівчина була дуже погано одягнена. Селянка тиждень сапала на городі. І та жінка дала їй продуктів і подарувала куфайку. Вона

принесла її додому та й мала що вдягати взимку, бо зими тоді були холодні й сніжні, не такі, як зараз.

Висновки до 2 розділу

Усі голодомори на родючій українській землі були штучними, спеціально спланованими акціями зі знищення українців. Це був справжній геноцид. Найбільший голодомор в Україні 1932-1933 років, який забрав життя близько 10 мільйонів життів, здійснила московсько-більшовицька влада. У міста і села були призначені спеціальні уповноважені, які відповідали за заготівлю зерна. До них долучалися місцеві зрадники, які допомагали оббирати селян до нитки, не зважаючи на те, що залишали на вірну загибель старих, жінок і дітей. Українські народні оповідання про страхіття голодоморів мають служити застереженням для тих керманичів сьогоденного кремля, які на початку XXI століття іще пробують повторити ті страхіття для мешканців країн Африки та Азії, які потерпають від продовольчої кризи. А нам – українцям іще треба довго молитися за душі загиблих страшною смертю.

РОЗДІЛ 3

НАРОДНІ ОПОВІДАННЯ ПРО КОЛЕКТИВІЗАЦІЮ ТА ЇЇ

НАСЛІДКИ

Колективізація, яка розпочалася на західноукраїнських землях після Другої світової війни призвела до голодівки; репресій (висилки в Сибір і на Далекий Схід); воєнного спротиву свідомих громадян, які не хотіли вступати в колгоспи й радгоспи; сприяла поширенню хвороби, стала причиною мук і страждань багатьох мільйонів українців.

3.1. Воєнний спротив радянизації (вступ до лав УПА)

Українці ще не оговталися від війни й страшного голоду, як у селах Західної України запанувала нова біда. «Совети» видали закон запровадити колгоспи. Землю від людей забрали, худобу (коней, корів, волів, овець, кіз), увесь сільськогосподарський реманент: плуги, борони, січкарні, сівалки, вози з кіньми, все що тільки могли. Люди чинили великий спротив. За це «ястребки» забирали селян до «касарні», там їх били, катували. Силоміць записували до колективного господарства. Буковинці не витримували такої наруги, стаючи фактично жебраками й не могли миритися з цим. Хто був проти - забирали до Сибіру.

Молоді хлопці й чоловіки, у яких увірвався терпець, таємно збиралися в хатах, організовувалися у невеликі групи й вступали до лав УПА, приєднувалися до повстанців Галичини. Вони були змушені знищувати окупантів, а також місцевих зрадників, посібників радянизації. Та сили були нерівні: вороги ціною великих жертв здобули перемогу, знищили багатьох учасників ОУН-УПА. Очевидці розповідають про те, як були розстріляні патріоти-повстанці за районним центром Кіцмань, на суховерхівському полі. Серед убитих був і мешканець села Борівців Георгій Федоряк, найстарший син багатодітної родини. Окупанти зігналив

ту місцину всіх підозрілих для впізнання своїх рідних і знайомих. Про цю подію місцевий мешканець Василь Жуківський (1912 року народження) розповідав таке:

«Шо вам розказувати. Це було страшне видиво. Маскалі, з гвєрами в руках, зібрали великий гурт людей і зачєли питатиси, хто серед цих застрілєних пізнає своїх родичів, сусідів. Але люди мовчали, ніхто нікого не називав. Та найстарший москаль-кадебіст вікликає з гурту мешканку Борівців Олену Федоряк (1909 року народження), син якої був серед убитих. Він вимагав від жінки, аби вона показала свого мертвого сина. Та жінка не зізналаси і відповіла, що її сина тут нема і втратила свідомість. Та вона мусіла так робити, бо якби си признала, то їх багатодітну родину відвезли би на Сибір».

Після того, як були ліквідовані члени УПА, у Борівцях почалися арешти. Окупанти виявляли, хто матеріально підтримував наших повстанців із лісу (давав харчі, хліб), забирали до Кіцманя і там катували, що чоловіків, що жінок. Так під час допитів і знущань загинув Іван Скорейко, один із найкращих газдів села. Його сусід з цієї вулиці, Грицько Присяжнюк згадував: *«Страшна звістка пішла по селу: умер Іван Скорейко, коли його катували в Кіцмані. А коли ховали, то було багато людей, хоть усі дуже си бояли».* Після похорону невідомий автор склав таке:

«Скорейка Івана у той день ховали,

Бо у Кіцмані, в катівні,

Житє му забрали».

Серед арештованих був і добрий газда Василь Олександрович Карбашевський (1905 року народження) з дружиною Параскевою, уродженкою села Бабин Заставнівського району. В. Карбашевського

звинувачували у контактах з членами УПА, а ще згадали й про те, що його двоюрідний брат Штефан був членом повстанського загону. Пізніше всю сім'ю Штефана вислали до Сибіру, а звідти по війні ніхто не повернувся. Родинну хату з господарськими будівлями розвалили і зрівняли з землею.

Про катування в Кіцманській тюрмі Василь Карбашевський розповідав: *«Арештовані сиділи в камері по 2, по 3. Ці камери були на першій поверсі, а били й катували - на горі. Коли там мучили людей, то чулися такі страшні крики й плачі, що решта арештантів у камерах закривали вуха. Памнітаю, як перший раз мене брали на допит. Вимагали аби сказав, кого я знаю з повстанців, кому давав їсти. Коли я не відповідав, як вони хотіли, то зачинали бити. Від сильного удару я впав на цементну підлогу. Тоди оден кат (а їх було 2) автоматом ударив мене влице. Зразу посипалиси з рота всі зуби і я лижесє кривавіський. Потім я тиждень нічо не їв, лиш пив воду».*

Неймовірних знущань зазнала і дружина Василя, Параска. За станом здоров'я вона була слабка, маленька зростом. Разом з нею в камері з сусідньої вулиці сиділа Магдалина Савчук. Файна газдиня, чоловік якої загинув на фронті. Першою на допит забрали Магдалину. Її били, катували, а Параска все те чула. Магдалину після такої «бесіди» принесли в камеру на руках, де вона стогнала і стікала кров'ю. Аж через 3 дні вона змогла говорити. Співкамерниці вона сказала: *«Ти, Параско, не вітримаєш того, бо ти дуже слабенька. Вдарит тебе раз той кат, і душе на небі».* Параску кілька днів не брали на допити, зводили з чоловіком. Від нього вимагали, аби він видав жінку, яка нібито годувала повстанців. Василь не зізнався і був знову катований. Через якийсь час Параску таки викликали на допит, про щовона розповідала сама: *«Прийшли за мнов два кати і вівили на верьх, туда де катуют. Оден з них зачєв питатиси, ци не годувала я повстанців. Я відповіла, що не. Та мені не повірили, бо я з*

другого села - з Бабина. Тогди старший з них сказав: «Ти зараз всьо розкажеш!» Замахнувся кулаком і вдарив мене по голові. Я впала і вже нічо не памнітаю. Я не знаю, кільки я так лижсела, але ніби пробудиласи і чула, як кат кликав дохтора по фамілії Фівчук. Дохтор взев мою руку і сказав, що нема пульсу, що я мертва, що він мене вбив. Але кат відповів, що він мене вдарив лиш один раз, що більше не бив. А дохторь сказав: «Ти такий, що можеш убити одним ударом». Я нарешті змогла відкрити очі й відчула, що була вся мокра. Вони мене обіллєли водов. А той мучитель допитував далі, але я не могла говорити, в мене пропала мова. Тоті кати віднесли мене мокру і німу до камери, де на мене чекала перепуджіна Магдалина. Але я не могла говорити, стала чисто німов. Так мене німу відвезли додому. Уже дома, через кілька днів, я зачала говорити з своїми дітьми та сусідами. Отаке-то пережила». Кіцманчани розповідають, що пізніше той будинок, ту катівню передали під гуртожиток для дітей-сиріт. Кажуть, що няні, вихователі, які вночічергували біля дітей, довго там не працювали. Скаржилися, що серед ночі чули крики, стогін, діти пробуджувалися й плакали. У Кіцмані про цей будинок пізніше був складений такий народний текст:

«Цей будинок по війні

Для дітей віддали.

Діти-сироти там проживали.

Там ночами привиди блукали,

Страшні крики і плачі лунали.

Пізніше дітей з того будинку забрали»

3.2. Оповіді про репресії

Українка Марія Андріївна Габора, тридцять четвертого року народження, народилася в селі Дорошівці Заставнівського району. Двадцять другого червня тисяча дев'ятсот сорок першого року радянською владою було оголошено про початок Другої світової війни. А двадцять шостого вночі заарештували її батька. Брали його несподівано: приїхали вночі, оточили хату, немов там перебував небезпечний злочинець. Тоді повели вулицею туди, де тепер у селі бібліотека, а там колисьбула кузня. У той час там по-іншому все було. «Совіти» залишили при сільраді сина Василя, який там працював, на чергуванні з кінями, бо йшла війна. З арештантом забрали за компанію й Георгія Мігая. Мати Марії хотіла другої днини йти шукати свого чоловіка. З нею зібралося кілька жінок, які також розшукували рідних. Але їх завернули, бо Чернівці вже бомбила ворожа авіація. На якийсь час усе затихло, люди залишилися вдома. За тим прийшла висока вода. Дністер так розлився, що до сусідки Мірки, яка мешкала метрів за триста, неможливо було нічим добратися. Усі подвір'я й городи в селі позатоплювало, всюди була вода, в оселях понамокали речі, хата присіла. У таких умовах жили дорошівчани.

Потім, у сорок шостому році заарештували й матір Марії. Залишилися вони удвох із сестрою самі, без нікого. Місцева влада дала команду забрати від них із хати все, навіть зі стін ікони й фотокартки поздирали. Так дівчата прожили десять років, аж поки їх маму й інших жінок не відпустили додому, у ті злидні. Відтак почали формувати в селі колгосп. Безправні селяни за трудовні робили в полі. Марії виповнилося дванадцять років, як вона пішла працювати в ланці. Тоді не було ні що їсти, ні одягнути, нічого. Її сестра віддалася й пішла жити на Марківку (так називається кут села), а Марія залишилася сама і так доживала. Вона

працювала в колгоспі й ходила в школу вчитися. Закінчила чотирикласну школу й продовжувала працю в ланці.

Були випадки, що наївні хлопці, які повірили новій владі, переходили радянський кордон. Та їх відразу заарештовували й відправляли до в'язниці або в концтабір.

Марія захотіла дізнатися про долю свого тата, якого забрали емгебісти у Чернівці. Їй сказала сусідка Лариса Димка, що вона розшукувала свого брата і ходила питатися в НКВС в обласний центр. Дівчина у святу неділю взяла свій паспорт, мамі нічого не сказала, й поїхала в Чернівці. Знайшла потрібну вулицю й прийшла під кабінет начальника. Але виявилось, що там нікого немає. А управління КДБ було там, де зараз базар. Жінка погрюкала кулаком у двері. Вони відчинилися й звідти вийшов до неї військовий з автоматом. Марія сказала, що їй потрібен начальник КДБ. А вартовий відповів, що його ще немає на роботі, але впустив жінку в приміщення управи. Вона зайшла, але в неї відібрали паспорт, завели й зачинили у такій маленькій кімнатці. Селянка подумала: *«Видко, я звідси не вернуси»*. Довго вона там просиділа. У кімнаті для очікування було лише невеличке вікно, стіл, і два крісла з обох боків. Перелякана жінка дивилася у те вікно й думала: *«Я дома не сказала!»*. Десь за добру годину двері відчинилися й зайшов начальник КДБ. Він звернувся до неї російською мовою і запитав чого вона прийшла. А Марія йому відповіла: *«Я прийшла, бо хочу знати за тата, де мій тато си подів»*. Начальник: *«Він був ворог народу»*. А жінка продовжувала далі: *«Хоч він був ворог народу, але він був мій тато і я хочу знати»*. Військовий розпитував її де і ким вона працює. А потім з'ясовував, хто арештовував батька: КДБ чи НКВС? Але то було досить давно і тодішня дівчина не могла знати достеменно, що то були за військові. Одне пам'ятала, приїжджав «воронок». Довго він випитував жінку, що вона

навіть вже почала думати, чивідпустить її додому. Тоді він кудись пішов, а потім повернувся, підійшов і сказав: «У нас нема відомостей про вашого тата, але я вас направлю до прокурора». Начальник показав їй будинок, де сидів той прокурор. Вона пішла туди. А прощаючись із жінкою запитав: *«А звідки ви знаєте усе це про батька, що прийшли до мене? Ви що читаете пресу?»* Вона відповіла: *«Я грамотна. Читаю»*. А то вже був такий час, після розвінчання культу Сталіна, коли в пресі друкувалося усе.

Жінка прийшла до прокурора й українською мовою розповіла мету свого приходу. На щастя, це вже був український прокурор, який вільно володів мовою своїх земляків. Він спокійно вислухав і відправив її на третій поверх, у тридцять третій кабінет, до слідчих. У кімнаті сиділо троє не дуже молодих людей у цивільному. Марія пояснила для чого прийшла у прокуратуру. Вони вислухали, запропонували сісти й вийшли. За якийсь час один із них приніс папку з документами тай каже: *«А то, якби ваш тато не мав зброї, його би не арестували»*. Але жінка одразу ж апелювала: *«Якби мій тато мав зброю, то ви були би його не застали. Його румуни давно були би убили за таке, але він зброї не мав»*. Слідчий розгорнув «Діло»-папку, а там батькова фотокартка і пошкоджений військовий квиток. Донька почала просити: *«Дайте мені той воєнний білет»*. Але вони не захотіли віддавати, покликаючись на те, що це - документ, і його, згідно інструкції, не можна вилучати зі справи. Подобрівши, дозволили його переглянути. З'ясувалося, що батько народився не дванадцятого грудня, як казала мати, а тринадцятого, на свято «Андрея». Слідчі запитали, чи знає вона, що батька вже реабілітували, помертно. Спантеличена жінка була дуже здивована тому, що їй ніхто цього не повідомляв. *«Як, - каже помічник прокурора, - ми давали письмове повідомлення в Дорошівці. А хто у вас голова?»*. Марія відповіла: *«Парнета. А він де мені би був це дав. У него нічо не мож си довідати»*. У

прокуратурі видали нарешті папір про повну реабілітацію тата Марії, вона заплакала. Слідчий іще сказав про те, що коли забрали дорошівчан із села, то запакували просто у вагони, у яких їх усіх поспіхом розстріляли, а потім німці повністю розбомбили той ешелон, як тільки він рушив зі станції. Почувши такі сумні подробиці загибелі батька, жінка відразу не додумалася запитати де були спалені ті вагони. Однак вона почула, що її батька видали «радянам» односельчани, які заздрили, що він був газдою: мав поле, коней, худобу, реманент. За такі доноси, часто селян-чоловіків відпускали додому, а комусь «пахла» або в'язниця, або навища кара - розстріл. Насправді, батько Марії був мирним хліборобом, який орав поле, сіявжито-пшеницю, доглядав сад, плекав худібку, виховував дітей. Та волею долі став жертвою намови й невинно загинув страшною смертю.

Згорьована жінка прийшла додому й розповіла своєму чоловікові Іванові про те, що вона «виходила» за тата. Він уважно вислухав, а тоді й каже: *«Чому-с не запитала, де його розстріляли, ми були би пішли на то місце, чи поїхали»*. На тому все закінчилося. Згодом, вже за часів Державної Незалежності України, їй до рук потрапила газета «Час», у якій була надрукована стаття про розстріляних буковинців під час Другої світової війни. Серед загиблих згадувалося прізвище дорошівчанина Георгія Анаки. Стара жінка усе просила свого сина Івана віднайти у тих списках прізвище свого тата, а його діда. Так закінчилася життєва історія простої буковинки – селянки Марії, яка довго ходила шукати правди. А чи знайшла, хто знає?

3.3. Про висилку в Сибір

У сорок сьомому році Василина Василівна Берник, мешканка села Мигове Вижницького району була мала – їй йшов тільки четвертий рік. Але дещо із тих буремних подій вона все ж таки запам'ятала на все життя. Особливо, як забирали людей на Сибір. Коло них недалеко мешкав сусід,

називався Ілля Пилипко. З цієї родини несподівано забрали й вивезли маму, сестру і його. Тоді випав дуже великий сніг, більше метра заввишки. А в той час у селі не було ні тракторів, щоб прогорнули, ні якої іншої техніки. Люди помалу прокидали сніг лопатами коло хатів, а дорога залишалася не розчищена. Машин, таких як зараз, також не було. То люди посередині такого окопу утоптували стежку, скільки могли, і так ходили.

Василина зі сльозами на очах згадувала: *«Коли вже прийшли забирати цього чоловіка і його сім'ю, то знаю, що мама покійна сказала, щоби ми сиділи в хаті тихо, бо придуть стріпки і заберуть статки. Ми так стали, тай слухаємо, сидимо тихо, бо там прийшли до Іля нашого, тай забирають його у Сибір. Але ми були ще діти, та й дуже хотіли видіти, що там робитси. А ще сестра зі мнов була. Ми хотіли видіти, ек то мають брати. Ну а то страшно, бо замикали двері. А мороз такий був на вікнах, що аж сніг ймивси. А мама пішла у калідор, там у дверьох була така дирочка, мама дивилася кріз ту шпаринку. А ми за той час у вікні пролизали їзиком той сніг, що на шибках був, і я то виділа, ек його вели».*

Попереду йшли два «стрібки» з гвинтівками наперевіс. Вони чимчикували один в один, справно. А перед ними була лиш така вузька доріжка, що тільки один чоловік мігпройти. Та їх по ній пропихалося двоє. Посередині йшли ці арештовані до висилки люди: молодий хлопець, його мама, сестра, а ззаду знову два стрібки, які тримали зброю напоготові. Так їх попровадили в долину, до вагонів. А там вже пакували / формували цілий ешелон у Сибір.

3.4. Про бандерівців

На Буковині колективізація проходила по-різному. З появою перших колгоспів, у села таємно навідувалися бандерівці. Місцеві мешканці спочатку думали, що вони приходили тільки для того, аби убивати людей.

Найперше тих, хто співпрацював із «совітами». Тому часто чоловік як ішов з хати на роботу, то тижнями там перебував, і день і ніч працював. Бандерівці, як правило, приходили до зрадників двічі. Перший раз, аби попередити, а другий – виконати вирок за співпрацю з «радянами».

Сільва Горобець, мешканка селища Глибока (1935 року народження) про той час розповідала таке: *«У сорок сьомому голодовка, тата забрали уже комуністи. Приписали йому політику, бо у нас був прийомник - радіо. У нас був дуже хитрий голова сіліради: вдень голова, а вночі – нібито бандерівець. Його заарештували й сказали, щоб він наговорив на кількох людей, що вони підтримують націоналістів. За це пообіцели його відпустити. Так він доніс на нашого тата, що він ніби був шпіоном, бо мав радію, і ще на одного хлопця, шіснадцети років, що його тато й мама багачі були. Ну так ми й лишилися без тата самі: п'єтеро дітей, дві бабі і мама. А ще зайшла голодовка».* На щастя, їхньому татові, перед арештом, за тривалу роботу привезли два мішки пшениці. Завдяки цьому родина змогла вижити. У сім'ї мали жорна, на яких мололи збіжжя і мати пекла паляниці, й на тому жили. Щоправда прийшли радяни, забрали (казали, що конфіскували у ворога народу) корову зі стайні. Діти дуже плакали за тою коровою, не пускали, бо ж вона була фактично годувальницею родини. Худобину приходили забирати з двору військові з Чернівців і один посіпака з села. Чужі відступили від стайні, а той з села наполіг, щоб забирали, і витягнув корову на вулицю.

Керівники компартії і радянської влади дали команду аби чимало матеріалів таких злочинів було передано у спецхрани або знищено.

3. 5. Створення колективних господарств

3.5.1. Підневільна праця

Колгоспи почали створювати після війни. Спочатку це були такі локальні бригади, котрі формувалися на певних вулицях у селі. А потім з цих невеликих бригад почали вже організовувати колгосп.

Мешканка села Кам'янка Глибоцького району, Ганна Георгіївна Чобан почула про колгоспне життя від своєї матері таке: *«Що казати, було дуже тяжко. Люди не могли ще відійти від війни, а тут «совіти» уже починали майно людське забирати. Забирали абсолютно все. Худобу (волів, овець, кіз), а особливо коней, яких відразу запрягали у плуги й обробляли землю. Забирали техніку, хто мав тракторі, у того забирали, плуги, вози. От навіть у нас, у мої мами Савети забрали й розібрали стодолу, коней, поле. Тяжко працювали мої родичі на городі чи в полі, а забирали увесь врожай зовсім чужі люди».*

Свідомі громадяни не могли зрозуміти одного: чому всі результати розумової і фізичної праці йшли не на допомогу, покращення життя людей, а все спеціально нищилося. Верхи влади жили за рахунок праці інших людей. Усе раціональне, передове відкидалося, продуктивність виробництва були дуже низькою. А звичайні люди нічого не могли із цим зробити. Вони просто спостерігали, як забирають їхнє нажите майно, не жаліючи нікого.

Колишня мешканка села Борівці Кіцманського району Василина Яківчик (1941 р. н.) з дитячих років відчула на собі систему безгосподарності влади, яка призвела до злигоднів і голоду. Вона згадувала, що *«1948-1949 роки були страшними. Тоді селян масово й примусово заставляли записуватися до «колхозу». Тих, хто чинив спротив, били і лякали вивезенням на Сибір. Від людей забирали поле, всі сільськогосподарські знаряддя праці, транспортні засоби, худобу: плуги, борони, сівалки, січкарні, коней з возами, волів. Селяни перебували у*

страху. З району до села приїхали «москалі» й почали керувати, вказувати, як обробляти поля, що й коли сіяти, саджати». Та в Борівцях були й добрі, заможні господарі, які знали і вміли працювати коло землі. Усіх селян примусово зігнали на збори, аби вони послушали про принади колективних господарств. За дурним законом розорали межі, створили широкі лани. Потім кожен лан був поділений на ділянки (по 0.4, 0.5 га). Для кожної дівчини, якій щойно виповнилося 16 років, було визначено по кілька ділянок, засіяних або посаджених. Це були ділянки засіяні кукурудзою, буряком, картоплею. Жінки, як кріпачки часів Т. Шевченка, щоденно, зранку до вечора, на полі сапали, підгортали, очищували визначені їм ділянки від будяків.

Та найтяжче жінкам було працювати на бурякових ділянках (цукрових буряків). Їх обробляли по кілька разів, бо вони дуже забур'янювалися. Про цю роботу зі знанням справи згадувала колишня ланкова Настасія Королюк (1939 року народження): *«Насіні бураків розсівали рідями сівалков, а коли вже посходили бурачки, тогди йшли шарувати (просапувати помежи рядками). А коли вже бурачки підростали, то йшли їх єдинкувати (проривати, залишаючи певну відстань між окремими бурачками). Це була дуже тіжка робота, бо треба було з маленьков сапков просуватиси на колінах і обсапувати кожний бурачок. Жінки дуже си змучували, слабували, але на це ніхто не дививси». Селянки працювали на правах кріпаків. За роботу їм рахували трудовні і за них платили мізерні гроші.*

А друга ланкова Марія Погач (1940 року народження) розказувала: *«За таку роботу платили копійки або давали якого зерна (курудзів чи пшениці по 200 грам на трудовень). При цім тежко було віжити. Віжживали з городів, бо в нашім селі коло каждой хати були великі городи,*

по пів гектарє. А ще пізніше повідрізали нам великі городи і лишили кожному по двадцять арів».

Дуже важкими для селян були жнива, коли вручну косили, збирали, в'язали, навіть молотили ціпами на підготовленому току. А потім на млинку. Як згадувала про це Марія Онуфріївна Сливка (1931 року народження): *«Тешко приходилося відчищувати від полови зерно, бо було мало млинків, не кождий газда мав млинок. Млинки від людей забрали в колхоз. То люди відвівали зерно вручну, при вітрі. Отак нам си жило в колхозі».*

Найтяжчою для селян була осінь, коли копали картоплю, збирали та обчищували кукурудзу. Та найбільше здоров'я в селян забирав цукровий буряк, бо копали його вручну за допомогою спеціального пристрою, який називався вилка. Про це згадує Магдалина Кузик (1923 року народження): *«Вилка - це таке, як гралі, лиш у гралій штири зелізни прути, а у вилках лишень два, аби було добре вікопувати кождий бурачок. Ой, Боже, наробилиси, намучилиси коло тих бураків у колхозі задурно-запусто».*

Коли бураки вікопали, тогди їх звозили в такі гурти, що називалиси кагати». А далі жінки з сікачами, серпами очищували бураки і вже очищені вантажили на машину і везли в Кострижівку на цукровий завод.

Одна із колгоспниць Марія Дребіт (1920 року народження) таке згадувала: *«Як не памнітаю, які-м чистила той бурак ще в грудни місяци, коли уже був сніг і мороз, шо і рукавиці не ратували від морозу. Не одна жінка втратила здоров'є на бураках. Багато з них уже повмирили. Отаке щістє принесли маскалі на Буковину».*

Довго в селі чулися всілякі віршики, приповідки про колгоспи, про радянську владу, про те, як народу «добре жилося».

Старі люди й зараз говорять: «Аби їх був шлях трафив, аби при москалях ніхто не жив, не чув і не знав».

Буковинці й сьогодні пам'ятають вирази, які широко побутували серед старших людей, які пережили колгоспне пекло:

1. Колхози для селян - шо пекло на землі.
2. Від маскаля полу ріж і тікай.
3. Які-м були у колхозі, то-м були голодні й босі.
4. Ні коровки, ні свині, лишень Сталін на стіні.
5. Декувати Сталіну-грузіну, шо убув мене в резіну.
6. Мала баба одну козу, та й ту дала до колхозу.

А ще одного цапа має і за того Сталін знає.

7. Мала-м одну курку, та й та здохла.
8. Шо Ленін, шо Сталін -

Два рідні брати / кати.

Поможи їм, Боже,

До пекла піти.

9. Ой, поможи, Боже,

Шоб Кремль проваливси.

А на його місце

Лиш пустир лишивси.

Сільва Горобець із селища Глибока про свою страдницьку долю розповіла: *«Кінчила я сім класів і пішла робити у колхозі. А я була худенька, як тепер пам'ятаю, яка. Робила дуже багато, сапала разом з жінками. Прийшов голова колгоспу на поле, і так подивився: «Ану, дитино, іди суда!». Іду до него. «Ти чія?» Я відповідаю – Горобцева! «А*

де твоя сапа? Добру сапу маєш?» Кажу добру. «Ану дай суда твою сапу!» Явіддала сапу, а він взяв тай кинув її в кущі і сказав, щоби яйшла додому й сиділа коло мами. Бо я нібито путаюси межси жінок на поли. Він пішов а я сіла тай заплакала. Бо мені треба було заробити на житє. Братови тринадцять років було, то він уже робив фірманом у колхозі, а я на поли. Він пішов, а жінки кажут: «Ходи-ходи, Сільва, сапай, він вже скоро не прийде на поле. І так я робила той рік з жінками. Заробила сто вісімдесеть трудоднів за той рік, в п'ятьнадцять років. Тогди трудодні були, платили копійки, але шо було робити, і то було добре, заробили». На другий рік Сільва вже була ланковою, її вибрали. Вона мала десять самих дівчат. Тяжко працювалося, бо всеробили вручну: восени копалилопатою (роскалем) буряки, складали на купи, а вночи чистили, вантажили і везли на Жучку (передмістя Чернівців), бо Коровія там близько. Наповнювали вантажну машину, сідали по троє, по четверо зверху на буряки й на ходу співали про Чернівці. Якщо кагат був не високий, то було добре, а якщо великий, то не дуже хотілося співати, але дівчата співали, бо молоді були. Так пройшов рік за роком, і вона працювала, а потім захворіла. У сапанні знею ніхто не міг кластися і з навчанням також.

3.5.2. Заготівля конопель на полотно

З давніх-давен українці виготовляли домотканий одяг, який був і зручний і екологічно чистий і гарний. Цей процес був дуже тривалим і трудомістким. Для цього сіяли коноплі. Потому ті коноплі змикали. То були осінні й весняні коноплі. Весняні микали влітку, а осінні - у вересні. Їх в'язали у снопики або в таку в'язку. У людей були стави, копанки(калабатини) попри село, на зарінку. Нарешті ті коноплі мочили у ставку, зверху прикривали камінням, притискали. І вони так мали мокнути два тижні. Після того терміну йшли вибирати ті коноплі

з води. Витягували на берег, складали в купочки, аби вони просохли. Підсушені в'язали в сніпки й несли до хати. У хаті їх сушили, складали під навіс. Василина Берник із Мигового оповідала, що *«Восени микали другі коноплі, але ці мали вже насінє. І складали в таку кланю на городі, накривали зверху травов, то зв'єзували, і воно там таєк гниличилося, то насінє. І коли то вже просиділо дві неділи, то потому то брали, клали устодолу, брали цїп і молотили. Ті чівки змолочували, шоби то насінє вітрісти. Потому далі то в'їзали, і несли мочити. Коли вже вони вімокли, так само робили, єк з тими першими, і потому приносили до хати.Нарештї, коли то вже було всьо сухе, восени, і вже прибрали з городів, то починали прєсти».*

3.5.3. Розповіді «про розкуркулення»

Старші мешканці Буковини іноді діляться важкими спогадами із дитинства або переповідають почуті історії, які довгими осінніми й зимовими вечорами їм оповідали свідки радянизації краю. Адже відомо, що після Другої світової війни на західноукраїнських землях насильно організовували колективні господарства, а противників таких заходів жорстоко карали (забирали засоби до існування або висилали в Сибір). За переказами буковинців усе відбувалося приблизно так:

«У нашому селі Петричанка, Глибоцького району Чернівецької області, заможних людей, яких тоді у Радянському Союзі називали куркулями, було небагато, але вони були. Дуже не любила їх тодішня влада.Казали, що то є вороги народу. Вони не своєю працею розбагатіли, а стали заможними за рахунок інших, бідніших селян, яких наймали на роботу. Але це неправда була. Були й такі, хто наймав людей на роботу на поле або до худоби, але в основному працювала вся родина, всі члени сім'ї. І от спільна праця дала їм плоди. Мали вони трохи своєї землі, пару коней і називали їх «куркулями». Як можна

людину називати куркулем? Чому було таке ставлення? Але нова влада таких людей ненавиділа. За її вказівкою у заможних забирали все майно до колгоспів: стодоли, коней, усю техніку, плуги, зерно, врожай. А після того казали на справжніх господарів-хліборобів, що їх «розкуркулили». Після конфіскації майна, його власників висилали у Сибір, і навіть у Фінляндію, у тюрми. Дуже мучилися наші люди у тих тюрмах, бо давали їм найважчу роботу, яка тільки була. Багато людей померло, особливо літніх, які не мали багато сили, щоб важко працювати».

(Записано від Чоботар Олени Лазарівни, 1948 року народження).

3.5.4. Поширення хвороб

Однією із актуальних проблем сучасної української фольклористики є фіксація та інтерпретація народних оповідей про постання хвороб та методів їх лікування, які століттями наші предки застосовували у щоденному побуті.

Мешканка села Кам'янка Глибоцького району Чернівецької області, Ганна Георгіївна Чобан (1963 р. н.) про спалах, колись поширеніу краї хвороби, дифтерії розповіла таке:

«Як розказувала мені колись моя баба, десь у 40-50 роках, після війни, був серйозний спалах епідемії дифтерії і тифу у нашому селі. Дуже страшно тоді було, чимось схожа ситуація як зараз з коронавірусом. Більше хворіли на дифтерію, трохи менше на тиф.

У людей дуже спухало горло, через це вони не могли дихати нормально, душилися. І лікарів як таких колись не було. Щоб полікуватися треба було їхати аж у Сторожинець, бо навіть у Глибоці лікарні ще не було. У селі було багато народних лікарів, які лічили людей настоянками, травами різними, але то лікування не всім помогало, багато вмирало

людей. Навіть брали веретено і пробивали горло. Хто скапував, той жив, а хто ні – той вмирав» (Записано 6 березня 2021 року).

Висновки до 3 розділу

Записані і процитовані тексти - зразки народних оповідань, спогадів та політичної сатири на тогочасний лад, який базувався на основному принципі - насиллі над людською природою щодо володіння та обробітку землі, плеканні врожаїв, худоби, ведення домашнього господарства, виховання дітей тощо. У той же час світ жив зовсім іншим життям: мав приватну власність (гарантовану державою), свободу віросповідання, можливість кар'єрного росту незалежно від політичної приналежності, власний транспорт (авто, трактор, комбайн і т. д.). Треба зазначити також, що радянська система господарювання була дуже неефективна й брехлива, оскільки у всеможливих звітах часто робилися приписи, які не відповідали дійсності. Важливі господарські об'єкти здавалися в експлуатацію не за ознакою повної і якісної завершеності чи готовності, а приурочувалися до певних свят, річниць. Медична галузь також бажала бути кращою, оскільки десятиліттями не мінялися ні методи лікування, ні препарати. А це у свою чергу призводило до спалахів хвороб, які швидко поширювалися. Відсутність потрібної наукової інформації породжувала серед населення різноманітні міфи про те, що хвороби можна передавати за допомогою тубиків зубної пасти, кремів і таке інше.

РОЗДІЛ 4

ВИВЧЕННЯ ТЕМИ ГОЛОДОМОРІВ В УКРАЇНІ

НА УРОКАХ ЛІТЕРАТУРИРІДНОГО КРАЮ

(ЗА ДРАМОЮ ІВАНА НАГІРНЯКА «ГНАТ ПЕРЕВЕСЛО»)

Мета: навчити розкривати зміст поняття «оповідь», «народне оповідання»; розрізняти групи народних оповідей; аналізувати їх сюжет; характеризувати образи героїв українських оповідей; виховувати пошану до пам'яті мільйонів співвітчизників, які загинули страшною голодною смертю.

Тип уроку: сприймання та засвоєння нових знань.

Обладнання: виставка книг (*Народні оповідання / Упорядкування, примітки С. В. Мишанича. Київ: Наукова думка, 1983; Народні оповідання / Упорядкування, вступна стаття та примітки С. В. Мишанича. Київ: Дніпро, 1986; Василь Сокіл. Фольклорна проза про голодомори ХХ ст. в Україні. Львів, 2017; Іван Нагірняк. Жіноча доля. П'єси. Чернівці: Букрек, 2005*), таблиця «Групи народних оповідей», аудіозаписи українських народних оповідань, картки із найбільш поширеними сюжетами, фотосвітлини тих подій.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

II. Актуалізація опорних знань.

Робота в парах.

- Задати одне одному по три запитання за змістом опрацьованих сюжетів про голодомор 1932-1933 років.

- Задати одне одному по два запитання про колективізацію й голодівку 1946-1947 років.

Робота біля дошки.

- Спробувати намалювати / скласти таблицю характерних ознак народного оповідання.

III. Повідомлення теми, мотивація навчальної діяльності.

Приблизне прогнозування очікуваних результатів.

- Записати на дошці тему уроку, спрогнозувати очікувані особисто для себе результати.

IV. Сприймання та засвоєння нових знань.

Слово вчителя.

«**Народні оповідання** (усні народні оповіді) – жанр неказкової прози, образні розповіді про найрізноманітніші події теперішнього чи відносно недавнього часу, учасником або очевидцем яких був сам оповідач. Їм властиве певне сюжетно-композиційне оформлення, що будується здебільшого на одному епізоді чи містить низку об'єжнаних тематично й асоціативно епізодів, а також художньо виражене (як естетичне освоєння дійсності) ідейно-тематичне узагальнення, що переходить у систему цінностей суспільної свідомості та ідеології. Цими ознаками народне оповідання відрізняється від звичайних поточних, разових розповідей, які не становлять собою певного ступеня типізації й не можна їх вважати естетичним освоєнням дійсності» [33, с. 271].

Часто народні оповідання споріднені за формою і стилем, а нерідко й за об'єктом зображення із українськими народними легендами, переказами, бувальщинами, суспільно-побутовими казками. Однак вони відрізняються від них поширеною сукупністю своєрідних жанрових ознак:

час у них відносно недавній або теперішній, події не виходять хронологічно за межі того, учасником чи очевидцем чого міг бути оповідач. Народні оповідання, за ознакою епічної просторової дистанції, локально прикріплені до певної території, історичної, суспільної чи побутової реальності. У них епічний ракурс відзначається повною відсутністю природних персонажів і подій. Згідно епічної позиції, тобто відношення оповідача до дійсності, він перебуває на внутрішній щодо зображеного позиції (є учасником), або на внутрішній щодо зображуваного, але зовсім щодо інших персонажів позиції (є очевидцем), і вказує на відповідне джерело походження оповіді. Разом із тим у рамках всієї неказкової прози народні оповідання відрізняються високим ступенем рухливості, відсутністю структурної стабільності, взаємопроникненням, що зумовлює явища міжжанрової дифузії. До прикладу, якщо оповідач опиняється на зовнішній щодо зображуваного позиції, тобто інформація передається шляхом переповідання почутого, то воно переходить у переказ, віддалившись у дуже давній час і втративши локальну прикріпленість, перетворюється у легенду, а, іноді, обрісши фантастичними домислами – стає бувальщиною. Тематика народних оповідань дуже різноманітна. Отже, об'єктом змалювання й осмислення у них можуть бути будь-які події, факти, явища, особи, предмети тощо.

Тематичне багатство й розмаїття зумовлює труднощі їхньої класифікації. Одним із найбільш можливих є хронологічно-тематичний принцип. На його основі виділяють переважно такі групи: історичні оповідання, суспільно-побутові, родинно-побутові.

Поетичний рівень народних оповідань в цілому залежить від дуже багатьох факторів. А саме: від місцевої оповідної традиції, середовища та певних обставин, у яких ведеться конкретна оповідь, від майстерності, художнього та загальноестетичного рівня оповідача (зрештою, може

залежати від його «фантазії»). Оповіданням притаманний певний рівень конкретності, докладність, крупний план зображення, велика емоційність викладу, іноді чутлива орієнтація на слухача, гнучка імпровізаційність, переважно відносна стабільність форми, велика роль асоціативних зв'язків.

На сьогодні, народні оповідання – один із найпродуктивніших жанрів української народнопоетичної творчості, вони виникають й активно побутують у широкому загалі.

Здавна українські письменники черпали із них фабули, сюжети, образи, стиль викладу, прийоми і засоби відображення, влучність і барвистість мови. Читачі їх сприймають як вияв певного світогляду українського народу, його етичних і естетичних поглядів, історичні та філософських концепцій.

Із середини ХІХ століття народні оповідання активно записували й вивчали чимало творців красного письменства: І. Манжура, І. Рудченко, Я. Новицький, П. Чубинський, П. Куліш, М. Драгоманов, І. Франко, В. Гнатюк, Д. Яворницький, а далі – Г. Дем'ян, С. Мишанич, В. Сокіл, Є. Луцько та ін.

Справжні народні оповідання, про трагічні події пережитого і героїзм боротьби із московсько-більшовицькими окупантами, почали записувати і публікувати тільки зі здобуттям незалежності України.

Робота з таблицею «Тематичні групи народних оповідань»

Історичні оповідання

Суспільно-побутові оповідання

Родинно-побутові оповідання

У сучасному українському літературному процесі, де так багато формалістичного пошуку як форми, так і змісту, із кожним днем все більше бракує життєвого струменя. Власне, того начала, котре робить наше красне письменство доступним і привабливим нинішньому читачеві ХХІ століття. Дуже рідко зараз доводиться чути про те, що когось схвилювала чиясь поезія чи проза, взагалі не кажучи вже про драматургію. Автор здебільшого ставить перед собою одну єдину мету – написати й видати книжку. Іноді (якщо книга друкувалася не власним коштом) його зовсім може не цікавити подальший її шлях. Та із драматургією іще важче, бо п'єсу ще має прочитати режисер і донести її ідеї до глядача.

Відомий у нашому краї письменник Іван Нагірняк розпочинався як драматург. Одну із перших його п'єс «Нікому тебе не віддам» - про складні колізії на будівництві Дністровського комплексного гідровузла – зрежисували й поставили артисти Новодністровського народного театру. Наступні драми «Пастушок на літо» та «Мелодія давньої юності» були поставлені народними театрами Сокирян та інших районних центрів області, а також Чернівецького училища мистецтв і отримали схвальні відгуки глядачів та місцевої преси. Подальші п'єси «Пастушок на літо» і «Гнат Перевесло» побачили світ в однойменній книзі. Це видання та інші завважив один із найкращих драматургів сучасності Ярослав Стельмах. Він, незадовго до своєї трагічної смерті, встиг дати прекрасну рекомендацію Іванові Нагірняку для вступу до Національної Спілки письменників України. Книга приглянулася й деяким іншим режисерам. Та вогнів рампи, з відомих і банальних фінансових причин, вона так і не побачила. Але драматург продовжував наполегливо працювати.

Схвальні відгуки отримала й драма «Гнат Перевесло». У ній, чи не вперше в українській драматургії, порушено зболену тему голодомору. Зокрема, на Буковині 1946-1947 років. Київський критик П. Нестеровський

підкреслював, що в ній «відчутні і впевнена рука драматурга, і глибоке знання життєвого матеріалу, про який іде мова, і вміння вибудувувати на ньому різючий за своєю правдою сюжет з проникливо окресленими характерами деяких персонажів». Та І. Нагірняк писав драми і на соціально-моральну пролематику. Ось ці твори й склали його нові книги драматургії.

У наш час не кожен письменник наважується перевидавати свої твори, бо життя іноді вносить такі корективи, після яких гострі та злободенні сюжети, сучасні характери просто блякнуть і втрачають актуальність. Адже, як потім виявилось, писалися вони не задля мистецьких відкриттів, а для банальної мети. Іван Нагірняк увів до нової книги «Пастушка на літо». У цій неординарній драмі порушено не просто тему сирітства, а й моральні аспекти вирішення цієї, в усі часи складної, проблеми. Тут пульсує справжнє життя, тому, очевидно, час безсилий над цією п'єсою. Вона хвилює і ще довго хвилюватиме нас. Незалежно від того, який час ми проживаємо за вікном – друге чи вже третє тисячоліття, ера брехливого соціалізму-комунізму чи така мінливадоба незалежності Української Держави. Письменникові вдалося віднайти больові точки й перенести їх на папір.

Звісна річ, заслугоує на нове перевидання й п'єса І. Нагірняка «Гнат Перевесло». Тим більше, що в період 2021-2022 років минає сімдесят п'ять років із часу тих трагічних подій на Буковині. У творі дуже добре виписані характери головних персонажів. Подібний матеріал, хоч і написаний з історичних позицій, та все ж несе деякий відбиток сучасності. Адже є драми і трагедії в житті майже кожного народу, які не мають права на історичні архіви. Вони завжди залишатимуться живими й абсолютно незнеболеними.

У драмі І. Нагірняка вперше в українській літературі висвітлено трагічні події приходу радянської влади на Буковину, коли румунська боярська адміністрація втекла, а за ними припленталися ті, «хто був ніким»: безземельні злидарі, які не мали ні освіти, ні майна, ні розуму. Як написав І. Нагірняк, використавши народне прислів'я: «Чого бідний – бо дурний, а чого дурний – бо бідний». Гната Перевесла загітували стати сільським старостою й виконувати злочинні накази з хлібозаготівлі в селі Ланківці (можливо, від назви села Ленківці). Він спочатку слухняно виконував усі директиви, а потім зрозумів, що чинить зло проти людей та проти своєї совісті. За це був знищений самою ж владою посіпак і донощиків: «А хотів усіх обперезати та до щастя привести, а завів у пекло...» [46, с. 113].

Іноді відчувається / простежується дещо надмірна пристрасть драматурга до фольклоризації деяких своїх творів, але вважаємо, що вона до деякої міри виправдана. Часто надто різко й раптово народні звичаї, обряди й традиції починають взагалі виходити з нашого повсякденного вжитку. Отож залишити їх бодай у драматургічних творах не таке вже й другорядне завдання задля їхнього увіковічення. Але, напевно, що ці сцени повинні бути виписані детальніше і глибше, зі справжнім знанням матеріалів конкретної місцевості. Насамперед Хотинщини і Бессарабії, бо такі фольклорні вкраплення у драматургію виконують певні художні і пізнавальні функції.

Підсумовуючи, варто наголосити на тому, що драматургії Івана Нагірняка притаманна риса життєвості й неперобутності написаного. Очевидно тому вона здатна пережити часи певної не уваги режисерів та постановників до так званого місцевого матеріалу. Довгоочікуване сценічне втілення його п'єс тільки розвине її, додасть справжньої полігамності. Та поки такі часи настануть, в учнів є унікальна можливість

ознайомитися із книжковим варіантом драматургії. Він почерпне із написаного найосновніше – небайдуже сприйняття дійсності через людські характери, конфлікти, у яких правда життя цілеспрямовано співіснує з художньою правдою, яка носить не сезонний, а постійний характер, і це надзвичайно важливо.

Словникова робота.

«Колхоз»

«Радянізація»

«Бандери» (бандерівці)

«Голодівка» («голодовка») - голодомор

«Совіти»

Бесіда за питаннями.

До якої тематичної групи належить народне оповідання про бандерівців?

Що вам відомо про УПА?

Запитання до теми про голодомори:

1. Які епізоди найперше спадають на думку у свідків тих подій?
2. Завдяки чому / кому їм вдалося вижити?
3. Про що шкодують люди, які пережили голодівку?
4. Хто найчастіше виживав: діти чи дорослі? Чому?
5. Чи всі очевидці погоджуються пригадати й розповісти про пережиті страхіння голоду?
6. Чому окремі люди уникають таких визнань?
7. Як поводитася влада?

8. Що мають пам'ятати українці, аби не допустити подібної трагедії в майбутньому?

Роздатковий матеріал для роботи в групах.

(Учні отримали завдання записати від бабусі, дідуся, старших родичів оповіді про часи радянської влади в Україні: про колективізацію, голодівку, хвороби, висилку в Сибір і на Далекий Схід)

1. Спогади Марії Самардак, 1922 року народження, уродженки села Веренчанка Заставнівського району Чернівецької області.
2. Спогади Степана Яківчика, 1930 народження, уродженця села Веренчанка Заставнівського району Чернівецької області.
3. Спогади Марії Довгої, 1939 року народження, уродженки села Данківці Хотинського району Чернівецької області.
4. Спогади Василюни Берник, 1943 року народження, уродженки села Мигове Вижницького району Чернівецької області.
5. Спогади Магдалини Кузик, 1923 року народження, уродженки села Борівці Кіцманського району Чернівецької області.
6. Спогади Сільви Горобець, 1935 року народження, уродженки села Кам'янка Глибоцького району Чернівецької області.
7. Спогади Василюни Яківчик, 1941 року народження, уродженки села Борівці Кіцманського району Чернівецької області.

Що спільного в усіх оповідях?

Визначити характерні риси свідчень очевидців / учасників подій.

V. Підсумок уроку.

Практична робота.

Учні порівнюють тексти оповідей: тематику, ідею, художні засоби та ін.

Рефлексія.

Який момент уроку був для Вас найістотнішим?

Над чим змушують задуматися народні оповідання про голодомори в Україні?

Оцінювання і мотивація навчальних досягнень.**VI. Пояснення домашнього завдання.**

1. Описати основні мотиви опрацьованих текстів народних оповідей.
2. Написати міні твір-роздум про голодомори «Не відмолила Україна».
3. Спробувати записати спогади про події 1946-1947 років на Чернівеччині.

ВИСНОВКИ

Політична історія українців Буковини ХХ століття надзвичайно складна й суперечлива, але це аж ніяк не означає, що ми повинні мовчати про ті непрості часи, не висвітлювати народні оповіді, спогади учасників тих буремних подій, не давати їм сучасної об'єктивної оцінки з позицій правди, життєвої справедливості.

До аналізу у нашій магістерській роботі ми залучили тексти народних оповідань про Першу і Другу світові війни, голодомори, колективізацію і репресії, які пережив наш багатостраждальний український народ. Вони сповна проливають світло на політичні та соціально-економічні процеси, які відбувалися в нашому краї, на Західній Україні у першій та другій половині ХХ століття. Частину народних оповідінь ми записали самостійно, наприклад, оповіді колишньої мешканки села Борівці Кіцманського району Чернівецької області Василюк Яківчик. Значну кількість текстів почерпнули із фольклорного фоноархіву кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Буковинські письменники, збирачі народознавчих матеріалів опублікували окремі свідчення про голодомори і репресії у фольклорних збірниках та авторських книгах, серед них І. Безручко, Г. Дем'ян, М. Зінчук, І. Нагірняк, М. Іванюк, М. Брозинський та інші.

Найбільш яскраві нам видаються оповідки наших краян-буковинців про «радянизацію» (про прихід радянської влади) Буковини: насильницьке створення колективних господарств (колгоспів і радгоспів), незаконне позбавлення родин землі, худоби, реманенту (знарядь праці), збіжжя (пшениці, ячменю), кормів для худоби і таке інше. Окрім того, примушування заможних селян (найперше землевласників, які вміли

працювати на землі) вступати до колективних господарств, виконувати трудовні, трудонорми, незаконно використовувати дитячу працю. Незгодних до такої «співпраці» нещадно виселяли в Сибір і на Далекий Схід, на Донбас (для підняття врожаїв і навчання місцевих працювати на техніці: тракторах, комбайнах, молотарках, сівалках і т. д.).

Усі ці процеси знайшли відображення в усній оповідальній прозі українців Буковини. Часто у них звучали нотки сатири і гумору. А то й просто жорсткої сатири на той недолугий лад, який часто призводив до голодівок і справжніх голодоморів, через які гинуло багато наших співвітчизників.

Такі й подібні тексти потребують спеціального вивчення, класифікації й систематизації, аби у наступних дослідженнях можна було вільно ними оперувати й широко використовувати у наукових студіях. Благо, що іще є свідки тих часів, від яких потрібно терміново почерпнути необхідну нам інформацію, бо згодом – буде пізно.

Оповідачі кожен у свій спосіб доносили до громади, до родини правдиві історії, які їм довелося пережити на власному віку. Для цього вони використовували народнопоетичні символи, оперували часто короткими, але влучними фразами – простими реченнями, широко залучаючи територіальний діалект.

Узагалі – радянський фольклор належить до найменш вивчених пластів у нашій вітчизняній науці про народнопоетичну творчість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Борисенко В. *Свіча пам'яті: Усна історія про геноцид українців у 1932-1933 роках*. Київ, 2007.
2. Боряк Т. Вилучення їжі під час голодомору 1932-1933 рр. в Україні і на Кубані у світлі усноісторичних джерел: порівняльний аналіз. *Народознавчі зошити*. 2021. № 3 (159). С. 581-592.
3. Ботушанський В., Чайка Г. Апогей антиселянської політики більшовицької влади. *Національна книга пам'яті жертв голодоморів 1932-1933, 1946-1947 років. Чернівецька область*. Чернівці: Зелена Буковина, 2008. С. 57-66.
4. Брицький П. Голодомори ХХ століття в Україні – непростимі злочини комуністичної влади. *Національна книга пам'яті жертв голодоморів 1932-1933, 1946-1947 років. Чернівецька область*. Чернівці: Зелена Буковина, 2008. С. 16-56.
5. Бріцина О. *Текстологічні аспекти вивчення прозової традиції фольклорного осередку*. Головаха І. *Прозовий фольклор села Плоске на Чернігівщині (тексти та розвідки)*. Київ, 2004.
6. Брозинський М. *Босоніж по стерні*. Повість про час і про нас. Чернівці: Букрек, 2012. 280 с.
7. Будняк Г. «Гнат Перевесло» - продовження літопису Буковини. *Сокиряни – 7 днів*. 2006. 17 квітня.
8. Варавва Олекса. *Енциклопедія українознавства*. Львів, 1993. Т. 1. С. 208.
9. Верстюк В., Тилішак В., Юхновський І. *Голодомор – геноцид українського народу. 1932-1933*. К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. 25 с.
10. Гнатюк В. Війна і народна поезія. *Календарик для січових стрільців[на 1917 рік]*. Відень, 1916. С. 68-85.

11. *Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. Київ, 1990. 605 с.
12. Гончар І. *Із букетом життєвих історій*. Буковинське віче. 2008. 23 вересня.
13. Гришин-Грищук І. Найбільша трагедія в історії України. *Буковинське віче*. 1993. 14 серпня.
14. Давидюк В. Оповідь. *Українська фольклористика. Словник-довідник*. Укладання і загальна редакція М. Чорнопиского. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. С. 282.
15. Дмитренко М. *Українська фольклористика: історія, теорія, практика*. Київ: Ред. часопису «Народознавство», 2001. С. 153-156: [http: www.ukrlife.org/main/evshan/folklorystyka8.htm](http://www.ukrlife.org/main/evshan/folklorystyka8.htm).
16. Драгоманов М. *Нові українські пісні про громадські справи (1764-1880)* / Вступна стаття, текстологічне опрацювання і коментар М. Чорнопиского. Львів: Літопис, 2006. 280 с.
17. Закон України «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні». *Національна книга пам'яті жертв голодоморів 1932-1933, 1946-1947 років. Чернівецька область*. Чернівці: Зелена Буковина, 2008. С. 3-5.
18. Зінчук М. Вступне слово. *Народні оповідання*. Київ: Музична Україна, 1993. С. 3-4.
19. Зінчук О. Як була написана ця книга. *Микола Зінчук. Скарбниці пам'яті*. Чернівці: Букрек, 2014. С. 12-14.
20. Іванюк М. *Голодна вечеря: Оповідання*. Вижниця, 1999. 52 с.
21. Івашків В. Пантелеймон Куліш та його політична історія українського народу. *Пантелеймон Куліш. Повість про український народ*. Тернопіль, 2016. С. 5-57.
22. Кирчів Р. *Двадцять століття в українському фольклорі*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2010. 536 с.

23. Кирчів Р. *Етюди до студій над українським народним анекдотом*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. 268 с.
24. Кобець О. *Записки полоненого. Пригоди і вражіння учасника Першої світової війни*. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1959. 415 с.
25. Ковальчук О. О., Марусик Т. В. *Голодомор 1932-1933 рр. в УСРР і українська діаспора Північної Америки*. Чернівці: Наші книги, 2010. 224 с.
26. *Колективізація і голод на Україні (1929-1933)*: Збірник документів і матеріалів / АН України; упорядник Г. Михайличенко. Київ: Наукова думка, 1993. Вип. 2. 736 с.
27. Колесса Ф. *Українська усна словесність*. Львів: НТШ, 1938. 154 с.
28. Конквест Р. *Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор* / Переклад з англійської. Київ: Либідь, 1993. 384 с.
29. Костик В. *Іван Ребошанка про українську народну прозу*. Ювілейний збірник на пошану професора Івана Ребошанки. Бухарест, 2015. С. 74-82.
30. Куліш П. *Повість про український народ* / Упорядник та автор вступної статті В. Івашків; переклад з російської Я. Приходи. Тернопіль: Терно-граф, 2016. 228 с.
31. Лазарук М. Пульс життя у драмі. *Дністрові зорі*. 2005. 24 березня.
32. Лоза М. Передмова. *Олекса Кобець. Записки полоненого*. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1959. С. V-XVI.
33. Луньо Є. Народні оповідання. *Українська фольклористика. Словник-довідник* / Укладання і загальна редакція М. Чернопиского. Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. С. 271-272.

34. Марочко В. І. Голодомор 1932-1933 років в УСРР. *Енциклопедія історії України*. К., 2005. Т. 2. С. 145-146.
35. Масан О. «Биймо у великий дзвін на тривогу!» (Голодомор 1932-1933 рр. і українці Буковини). *Буковинський журнал*. 1993. Число 3-4 (8-9). С. 87-99.
36. Масан О. М. Голодомор 1932-1933 рр. і українська громадськість Буковини. Пам'яті жертв радянських голодоморів в Україні. *Матеріали наукової конференції* (Чернівці, 24 вересня 1993 р.). Чернівці, 1994. С. 45-56.
37. Масан О. Голодомор 1932-1933 років: свідчення газети «Час». *Національна книга пам'яті жертв голодоморів 1932-1933, 1946-1947 років. Чернівецька область*. Чернівці: Зелена Буковина, 2008. С. 95-110.
38. Масіян Н. Страшне лихоліття на Україні. *Національна книга пам'яті жертв голодоморів 1932-1933, 1946-1947 років. Чернівецька область*. Чернівці: Зелена Буковина, 2008. С. 111-116.
39. Мейс Джеймс. Штучний голод 1933 р. в радянській Україні: Що сталося й чому? *Український історичний журнал*. 2007. № 1. С. 188-200.
40. Мишанич С. Біля джерел народної прози. *Народні оповідання*. Київ: Наукова думка, 1983. С. 15-62.
41. Мишанич С. Від упорядника. *Народні оповідання*. Київ: Наукова думка, 1983. С. 5-13.
42. Мишанич С. В. Рассказ устный (р.), аповяданне вуснае (б.), оповідання усне (у.). *Восточнославянский фольклор: Словарь научной и народной терминологии*. Минск: Навука і тэхніка, 1993. С. 297.
43. Мишанич С. *Усні народні оповідання: Питання поетики*. К.: Наукова думка, 1986. 328 с.

44. Мишанич С. Усні хроніки народного життя. *Народні оповідання*. Київ: Дніпро, 1986. С. 5-16.
45. Нагірняк І. *Перевесло*. Чернівці: Букрек, 2012. 448 с.
46. Нагірняк І. С. *Жіноча доля*. П'єси. Чернівці: Букрек, 2005. 232 с.
47. Народні оповідання. *Упорядкування, примітки С. В. Мишанича*. Київ: Наукова думка, 1983. 504 с.
48. Народні оповідання. *Упорядкування, вступна стаття та примітки С. В. Мишанича*. Київ: Дніпро, 1986. 336 с.
49. Народні оповідання. *Записав та упорядкував Микола Зінчук*. Київ: Музична Україна, 1993. 96 с.
50. *Національна книга пам'яті жертв голодоморів 1932-1933, 1946-1947 років. Чернівецька область: Статті, спогади, документи, списки жертв голодоморів*. Чернівці: Зелена Буковина, 2008. 1088 с.
51. Павлюк С. Передмова. *Роман Кирчів. Етюди до студій над українським народним анекдотом*. Львів, 2008. С. 3-5.
52. Павлюк С. Унікальне дослідження про сьогочасну життєвість усної словесності. *Роман Кирчів. Двадцяте століття в українському фольклорі*. Львів, 2010. С. 3-4.
53. Пащенко Є. «Уже гаї листом криє» (усна народна політична творчість). *Український політичний фольклор*. К., 2008. С. 3-12.
54. Радзіх С. *Вивчення фольклору на уроках української літератури. 5-9 класи*. Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. 128 с.
55. *Реакція світу на голодомор в Україні 1932-1933 (документальні матеріали)*. К., 2007. 48 с.
56. Ребошапка І. Відображення боротьби за визволення Румунії з-під фашистського ярма в українському фольклорі Марамурешу. *Обрії*. 1982. С. 170-177.

57. *Рух опору в Україні 1960-1990: Енциклопедичний довідник* / Голов. редактор О. Зінкевич. Вид. друге, доп. К.: Смолоскип, 2012.
58. Селезінка В. П'єса – як дівчина на виданні. *Буковина*. 2005. 4 квітня.
59. Сокіл В. «Оддзвонив голодомор». *Українці про голод 1932-1933*. Львів, 2003. С. 5-18.
60. Сокіл В. *Фольклорна проза про голодомори ХХ ст. в Україні: Парадигма тексту*. Монографія. Львів, 2017. 440 с.
61. Трачук Т. Голодні очі дивляться у вічність. *Дзвін*. 2009. № 3-4 (773-774). С. 110-113.
62. 33-й. *Голод*. Народна Книга-Меморіал / Автори-упорядники Коваленко Л. Б., Маняк В. А. К., 1991. 584 с.
63. *Український політичний фольклор* / Упорядкування, передмова, коментарі Є. М. Пащенко. К.: Видавець Микола Дмитренко, 2008. 100 с.
64. *Українці про голод 1932-1933*. Фольклорні записи Василя Сокола. Львів, 2003. 232 с.
65. Філоненко С. *О.Усна народна творчість*. К.: Центр учбової літератури, 2008. 415 с.
66. Фостій І. Жертви голодоморів волають про всенародний осуд їхніх організаторів. *Національна книга пам'яті жертв голодоморів 1932-1933, 1946-1947 років. Чернівецька область*. Чернівці: Зелена Буковина, 2008. С. 67-94.
67. Фостій І. Народ вмирав, вожді над ним глумилися. Радіоп'єса. *Національна книга пам'яті жертв голодоморів 1932-1933, 1946-1947 років. Чернівецька область*. Чернівці: Зелена Буковина, 2008. С. 277-289.

68. Чернопиский М. Фольклористична історіографія Михайла Драгоманова. *Михайло Драгоманов. Нові українські пісні прогромадські справи (1764-1880)*. Львів, 2007. С. 5-80.
69. Ющенко В. А. Голодомор: почути голоси крізь мовчання. *Голос України*. 2003. 11 лютого.
70. Ярмоленко Н. Українські народні оповіді про історичні події першої чверті ХХ ст. (проблема упорядкування). *Сучасні дослідження української культури*. Варшава-Івано-Франківськ, 2015. С. 44-55.